

TURBUCZ PÉTER

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Marczali Henrik Kutatócsoport

Aetas 39. évf. 2024. 3. szám, 68–92.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2024.3.68-92

www.aetas.hu

Egy miniszteriális karrier első felvonása

Asztalos Miklós a Miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztályán*

ABSTRACT. *The First Chapter of a Ministerial Career. Miklós Asztalos at the Department of Social Policy of the Prime Minister's Office.* This study summarizes a so far unresearched segment of the tumultuous life of historiographer Miklós Asztalos (1899–1986), an important period in his ministerial career. This overview utilizes Asztalos' own memoirs and letters, as well as archival sources. The main goal of this text is to present in detail the workings and primary functions of the so-called 5th Department of Social Policy first founded by Prime Minister Béla Imrédy, then further operated by Pál Teleki, therefore his work as a historiographer and novelist are only briefly touched upon. Only his work in theater, radio, and film is discussed in detail, due to its stronger connection to the main subject. At the end of the study there is a brief outlook on the historian's daily life at the Ministry right after the 5th Department of the Prime Minister's Office.

Keywords: *Pál Teleki, Béla Kovrig, political propaganda, intelligentsia of the Horthy era, Hungarian filmmaking before 1945, theater history*

Bevezetés és kontextus

Asztalos Miklósról hosszú ideig elsősorban történelmi tevékenysége kapcsán emlékeztek. Művei fókuszában kezdetben mindenekelőtt a wittenbergi magyar peregrináció, a kisebbségkutatás és a kisebbségi (erdélyi) kérdés vizsgálata, illetve a transzilvanizmus gondolata állt, később főleg eszmetörténelmi kutatásokat végzett, valamint tudománynpszerűsítést és ismeretterjesztést folytatott.¹ Könyvei közül a *Wesselényi Miklós, az első nemzetiségi politikus* (Pécs, 1927) vagy a *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés* (Budapest, 1928) – annak ellenére, hogy ezek megállapításait a tudomány számos tekintetben már meghaladta – ma is jól forgathatók, míg más monográfiái, mint például a *II. Rákóczi Ferenc és kora* (2000) vagy *A korszerű nemzeti eszme* (2004) új kiadásban is elérhetőek.

* A kutatásban és a tanulmány elkészítésében nyújtott segítségükért köszönettel tartozom Klettner Csillának (MNL OL), Suslik Ádámnak (MNL OL), Avar Antonnak (MNL OL), Janzsó Miklósnak (OSZK Kézirattár), Babus Antalnak (MTA KIK Kt), Bakó Dianának (MTA KIK Kt), valamint feleségemnek, Turbuczné Megyesi Ildikónak.

¹ Pomogáts: *A transzilvanizmus*, 87., 96., 98.; Pomogáts: *Emlékezés Asztalos Miklósról*, 74–79.; Pogány: *A Könyvtári Szemle és Asztalos Miklós*, 339–341.; Pomogáts: *Asztalos Miklós*, 116–118.; Polgárdy: *A feledésre ítélt Asztalos Miklós*, 6–7.; Pomogáts: *Magyarország és erdélyiség*, 52–54.; Kántor: *Az Erdélyi férfi*, 55–57.; Pomogáts: *Asztalos Miklós száz esztendeje*, 63.; Fábíán: *Az értelem keresése*, 57.; Fábíán: *A megmaradás parancsolatai*, 27.; Szász: *Asztalos Miklós emlékezete*, 6.; Both: *Népszolgálat és kompromisszum*, 277–279.; Szabó: *Coetus Ungaricus*, 10., 15.; Cseke: *A teljesség sóvárgása*, 134–135.

1936-ban hirtelen nagy változás következett be a történész életében.² Csalódott szakmájában, s fokozatosan áttért a színház területére, ahol már első színdarabja 1938-as premierjével az egyik legsikeresebb magyar színpadi szerző lett, akiért előbb a hazai, majd a külföldi színházak versenyeztek.³ Emellett 1940-től elkezdett főként történelmi témájú filmforgatókönyveket is írni, amivel ugyancsak szép sikereket ért el, de a dráma területén szintén kipróbálta tehetségét.⁴ Mindeközben, 1938-tól a miniszterelnökségen teljesített szolgálatot, amit a róla szóló szakirodalom sehol nem részletez, csupán valamilyen formában rögzíti, hogy „hivatali pályája a második világháború éveiben töretlenül ívelt felfelé”.⁵ A háború végén a Nyugatra menekített minisztériumokkal ideiglenesen ő is elhagyta Budapestet. Előbb Szombathelyen helyezték el, majd Sopronba került. Itt 1945 februárjában többedmagával kijárta, hogy a Szépművészeti Múzeum legértékesebb festményeit, valamint az Országos Széchényi Könyvtár műkincseit, amelyeket a bombázások megindulása után a Nemzeti Bank trezorjaiban helyeztek el s onnan szerelvényeztek be, kapcsolják le az úgynevezett aranyvonatról, és szállítsák Szentgotthárdra. Az intézkedés hatására a szóban forgó értékes gyűjtemények szerencsésen Magyarországon maradtak.⁶ Még a tavasz beállta előtt ugyanilyen eredményesen akadályozta meg a Teleki Pál Intézet Nyugatra telepítését is. A harcok befejezte végül Salzburgban érte, ahonnan csak 1945 szeptemberében utazhatott vissza családjához, a magyar fővárosba. Hazatérte után B-listázták, míg művei többségét bezúzták. 1951-ben azután feleségével és anyósával együtt, mindenféle indoklás nélkül, Körösladányba telepítették a helybéli Papp Andrásékhoz, akik érthető módon nem örültek a jövevényeknek.⁷

Mivel hűvösölgyi villájukat⁸ minden ingóságukkal együtt az NDK nagykövetsége kapta meg, és – kérésük ellenére – később, az 1960-as években sem utaltak ki számukra pesti lakást, a család Körösladányban maradt, ahol Asztalos utolsó évtizedeiben visszaemlékezésein dolgozott.⁹ Ezek közül a mindmáig kéziratban kutatható *Miniszteriális éveim... 1938.*

² Szász: *Asztalos Miklós esete a román hadbíróssággal*, 18.; Szász: *Asztalos Miklós emlékezete*, 6.; Egry: *Etnicitás*, 414–415.; Turbucz: *Mesterek árnyékában*, 146–153.; Turbucz: *Egy történetíró kiábrándulásai*, 9.; Turbucz: *Történezből színi író*, 66–70., 72–77.; Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 32–35.

³ OSZK Kézirattár, Fond 301. *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Miniszteriális éveim... 1938 szeptember – 1946 október*, 45. (a továbbiakban: *Asztalos: Miniszteriális éveim...*) Vö. Szász: *Kolozsvár neveltje*, 283. Lásd még: PIM G120 *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Kapcsolatom Németh Antallal (1928–1951)*, 10. Ez utóbbi kéziratában egyébként teljes színházi karrierjét elbeszéli.

⁴ Filmes sikereit hosszasan bemutatja a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött következő kézirat: PIM G124 *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Kapcsolatom a „mozi”-val. Adatok a magyar filmjátszás és filmgyártás történetéhez.*

⁵ Pogány: *A Könyvtári Szemle és Asztalos Miklós*, 344.

⁶ Asztalos: *Székfű–Hóman*, 111–119.; Büky: *Csánky Dénes az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum élén*, 1109.; Bajzik: *A Vas megyei kastélyok és műkincsek sorsa*, 288.

⁷ Asztalos: *Székfű–Hóman*, 118–119.; OSZK Kézirattár, Fond 301. *Asztalos Miklós levele Veres Péter írónak*. Körösladány, 1966. október 21.

⁸ Az 1941-ben felhúzott épület sarokvilla volt a Bognár utca és az ott kezdődő Széher út sarkán. Két házszáma volt: Bognár utca 11. és Széher út 1/a. Telekkönyvi helyrajzi száma 11.007/3. Asztalos: *Asztalos Miklós megjegyzései*, 59.; Fővárosi Közlöny, 1941. augusztus 15. 921.

⁹ OSZK Kézirattár, Fond 301. *Asztalos Miklós levele Wilhelm Weisznernek, a Német Demokratikus Köztársaság nagykövetének*. Körösladány, 1966. október 31. (a további levelek dátum nélkül); OSZK Kézirattár, Fond 301. *Asztalos Miklós levele dr. Sarlós Istvánnak, Budapest Főváros Tanácsa Végrehajtó Bizottsága elnökének*. Körösladány, 1966. december; Pomogáts: *Emlékezés Asztalos Miklósról*, 70–71.; Oravszki: *A méltóságos urat kitelepítették*, 11–12.; Jékely: *Jékely Zoltán levele Takács Jenőné Pasteiner Évának*, 461.

szeptember – 1946. október az egyik legnagyobb jelentőségű.¹⁰ Tanulmányomban ezen memoárja, továbbá a Petőfi Irodalmi Múzeumban, a Magyar Nemzeti Levéltárban, valamint a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában fellelhető levéltári források (levelezése és egyéb visszaemlékezései), illetőleg a szakirodalom és sajtóforrások alapján – néhány általam jelentősnek tartott eseményen keresztül – ismertetem Asztalos Miklósnak a miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályán (használatban voltak az V. ügyszta, az V. osztály, de még az V. propagandaosztály elnevezések is) töltött, 1938 szeptembere és 1940 áprilisa közé eső „miniszteriális működésének” első szakaszát. Dolgozatom tehát kizárólag a történetész személyére fókuszál, akinek életrajzából ezek a hónapok teljesen hiányoznak, az ő „szemüvegén keresztül beszéli el az eseményeket”, ezenképpen közvetlen munkatársaira – elsősorban terjedelmi okokból – csupán említés szintjén, míg magának az osztálynak a tevékenységére – tekintettel annak szakirodalmi feldolgozottságára – csak a legszükségesebb mértékben, röviden tér ki.

A Miniszteriális éveim keletkezéstörténete és jelentősége

Miután vidékre kerültek,¹¹ a család addig sem túl rózsás anyagi helyzete még rosszabbra fordult. Asztalosnak egy ideig még a színdarabok és filmforgatókönyvek jogdíjai biztosítottak némi jövedelmet, amit 1950-ig a protestáns lapokba történt publikálással igyekezett kiegészíteni.¹² Felesége, Kócsy Erzsébet zongoraművész nő zeneórákat adott a környékbeli gyerekeknek a klasszicista stílusú, volt Merán-kastély épületében, ebből volt némi bevételük. Vele szemben az ötvenes évei elején járó történetész hosszú ideig – nem számítva kántori tevékenységét a helyi református gyülekezetben – semmilyen munkát nem kapott a faluban.¹³ Azonban az anyagi nehézségeknél is jobban megviselte az írói elszigeteltség. Mozgásterét a következőképpen értékelte egyik Szántó Györgynek 1957-ben írt levelében: „Elhallgattattam. Miért? Talán mert szálla voltam valakinek vagy valakiknek. Sohsem tudtam kinyomozni az okát. És rettentő pechem volt: nem volt bűnöm. Márpedig ártatlannak nem lehet megbocsátani, s el nem ítéletet nem lehet rehabilitálni. Az ilyent csak elfeledni lehet. Amíg tehettem, próbáltam feszegetni a rám csukott koporsófedelelet.”¹⁴ Egy másik, ugyancsak Szántónak címzett levélben az alábbi sóhaj olvasható: „Néha-néha el-elfog a kételkedés, hogy anatómizált személyem előtt fel fog-e húzódni az elhallgattatás kegyetlen sorompója?”¹⁵

Kihasználva a rázúdult végtelen szabadidőt, Asztalos tovább dolgozott, immár az „egeeknek” írva regényeit.¹⁶ Évekkel később, miután kijárta magának a rehabilitációt, a helyi művelődési házban helyezkedett el, ahol művelődésszervezéssel (például gyermekszínház vezetése) foglalkozott.¹⁷ Pénzügyi körülményein tovább javított, hogy Erdei Ferencnek, a Hazafias Népfrent országos főtitkárának és Passuth László írónak a kezdeményezésére, valamint Földeák János író támogatásával az Irodalmi Alaptól havi 800 Ft rendkívüli segélyt

¹⁰ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, i. m.

¹¹ Sanyarú életkörülményeiről bővebben lásd: OSZK Kézirattár, Fond 301. *Asztalos Miklós visszaemlékezései: A kiteszítottak évtizedei 1946–1982*.

¹² Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 37.

¹³ Pomogáts: *Emlékezés Asztalos Miklósrá*, 71.; Pomogáts: *Magyarság és erdélyiség*, 54.

¹⁴ PIM V. 5790-26 *Asztalos Miklós levele Szántó Györgynek*. Körösladány, 1957. március 5. A kézirat forrásokat modernizált helyesírással közlöm.

¹⁵ PIM V. 5790-26 *Asztalos Miklós levele Szántó Györgynek*. Körösladány, 1957. április 23.

¹⁶ PIM V. 4566/22. *Asztalos Miklós levele Áprily Lajosnak*. Körösladány, 1958. március 4.; Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 37.

¹⁷ Pomogáts: *Emlékezés Asztalos Miklósrá*, 81.

utaltak ki számára.¹⁸ Az 1960-as évektől régi barátai és egykori tanítványai mind gyakrabban látogatták, miként levelezése is megélénkült. Egyikük, Tolnai Gábor irodalomtörténész arra biztatta – amint az az MTA Könyvtár és Információs Központ Kéziratárában őrzött egyik levélből kiderül –, hogy vesse papírra gazdag életútja egyik-másik fejezetét.¹⁹ Így a Nagy Péter szerkesztette *Irodalomtörténet* 1970-es évfolyamában lehetősége adódott az olvasók elé tárni Szabó Dezsővel való ismeretségét (*Személyes emlékeim Szabó Dezsőről*), illetve az 1974-es évfolyamban közölhetett egy filológiai tanulmányt Heltai Jenő egyik vígjátékáról (*A néma Levente forrása*). A kezdeti publikációs alkalmakon felbuzdulva, amelyek a visszatérés halovány reményével kecsegtették, több visszaemlékezést készített, ám ezek végül ugyanúgy a fiókjában kötöttek ki.²⁰ Mindenesetre az elutasítás újabb hulláma sem szegte kedvét, s élete fontosnak vélt szakaszáról mind szólt valamilyen formában, változó irodalmi mélységben. Ekként feldolgozta egyetemi éveit, a Bartha Miklós Társaságbeli szerepét, értekezett tudományos pályafutásáról, ezen belül a Szekfű Gyulával és Hóman Bálinttal való kapcsolatáról, feljegyezte emlékeit a színházzal, illetve a mozival kapcsolatban, de írt az Országos Széchényi Könyvtárról, továbbá kitelepítésükről és persze miniszteriumi szolgálatának történetéről.

Miután minden megörökíteni kívánt gondolata papíron hevert, az 1980-as évek elején hagyatékát – közte a most bemutatni kívánt kéziratot – átadta az Országos Széchényi Könyvtárnak.²¹ Emellett más közgyűjtemények, úgymint az MTA Könyvtár és Információs Központ Kéziratára, továbbá a Petőfi Irodalmi Múzeum, valamint a később róla elnevezett Körösladányi Művelődési Ház tulajdonába egyaránt kerültek kéziratmásolatok és levelek.

A *Miniszteriális éveim* című, 163 gépelt oldalas kéziratát 1982. október 6-á és november 29-e között vetette papírra. Az első hatvan oldalon bemutatja a miniszterelnökség V. (propaganda) ügyosztályának létrejöttét, felépítését és működését. Asztalos nem feledkezett el a maga szerepének ismertetéséről sem, mi több, saját élményein keresztül mutatja be az intézmény mindennapjait. Egyszerű, minden eddiginél részletesebb betekintéssel szolgál a magyar kormányzati propaganda kényes és bizalmas ügyeibe – írói stílusából adódóan pedig mindezt rendkívül élvezetes formában teszi.

Az új karrier küszöbén

A történetírói karrier fokozatos lezárásának, egyúttal a színműírói babérok keresésének idejére, 1938. szeptember 19-re esett, hogy Asztalos Miklóst munkahelyéről, az Országos Széchényi Könyvtárból azonnali szolgálattételre rendelték a Miniszterelnökségre. De miért épp őt? Erre a kérdésre a *Miniszteriális éveim* nem ad konkrét választ, ezért néhány mondat erejéig elengedhetetlennek tartom érinteni a szerző könyvtárosi, tudományos, politikai és irodalmi működését, amelyek együttesen predesztinálták őt a propagandista foglalkozásra.

¹⁸ OSZK Kéziratár, Fond 301. *Passuth László író levele Asztalos Miklósnak*. Budapest, 1966. október 20. Lásd még: OSZK Kéziratár, Fond 301. *Asztalos Miklós levele Veres Péter írónak*. Körösladány, 1966. október 27.; Pomogáts: *Emlékezés Asztalos Miklósról*, 70. Erdei Ferenc figyelmét Kún Zsigmond hívta fel Asztalosék helyzetére. OSZK Kéziratár, Fond 301. *Kún Zsigmond levele Asztalos Miklósnak*. Budapest, 1966. augusztus 6.; Pomogáts: *Magyarság és erdélyiség*, 54. 1968-tól öregégi segély címén havi 1200 Ft-ot utalt neki az Alap.

¹⁹ MTA KIK Kt. Ms 5088/197. *Asztalos Miklós levele Gergely Pálnak*. Körösladány, 1969. március 6. Lásd még: OSZK Kéziratár, Fond 301. *Asztalos Miklós levele Nagy Péternek, az Irodalomtörténet szerkesztőjének*. Körösladány, 1969. március 27.

²⁰ Ablonczy: *Menni vagy maradni?*, 96.

²¹ OSZK Kéziratár, Fond 301. *Asztalos Miklós levelezése Windisch Évával, az OSZK Kéziratár vezetőjével, 1979–1982*.

A rendkívül ambiciózus történész tudományos fejlődését Szekfű Gyula és Hóman Bálint segítette. Szekfű – akivel könyvei révén ismerkedett össze – szakmai tanácsokkal látta el, peregrinációjában egyengette útját, azonfelül bevezette a fiatalembert a *Magyar Szemle* körül szerveződő jobboldali értelmiségi körbe, miközben publikációs alkalmat teremtett számára az általa szerkesztett lapban.²² Asztalos a *Szekfű–Hóman* című kézírata lapjain hosszabban elbeszéli ennek történetét, miként azt is elárulja, hogy az egyik *Magyar Szemle*-vacsorán mutatták őt be Hómannak, aki a Nemzeti Múzeum igazgatójaként Pécsről, az Erzsébet Tudományegyetem könyvtárából az Országos Széchényi Könyvtárba helyezte.²³ Asztalos könyvtárosként igyekezett a külföldi tanulmányi útjai során szerzett tapasztalatait kamatoztatni az új munkahelyén, amihez szabad kezet kapott.²⁴ 1934-ben *Könyvtári Szemle* címmel kérészerűen szakfolyóiratot indított. A kezdeti nyereség ellenére a kiadó, Lantos Adolf 1935 decemberében – anyagi okokra hivatkozva – egyszerűen megvonta a támogatást.²⁵

Asztalos az 1930-as évek jobbra tolódó légkörében, a kultuszminiszterhez hasonlóan, 1934-re teljesen eltávolodott Szekfűtől, és „Hóman boyként” kereste a szakmai elismeréseket.²⁶ Ezt a könyvtári kinevezések mellett²⁷ a Pethő Sándorral közösen írt *Magyar nemzet története* című munka hozta meg számára. A vállalkozás célja egy, a *Magyar történelem*hez hasonló, ám annál sokkal rövidebb, irodalmi stílusban megírt tankönyvszerű szintézis elkészítése volt. Hála Hóman szakmai patronálásának, Asztalos rövid időn belül teljesíteni tudta a rá eső fejezetek elkészítését, s a kötet komoly hírnévhez segítette.²⁸ Ekkoriban több írása megjelent a francia nyelvű *Nouvelle Revue de Hongrie* hasábjain, de szentelt egy komolyabb tanulmányt a *magyarság Buda visszafoglalásában vitt szerepének jelentőségének* is a *Tanulmányok Budapest múltjából* című könyvsorozat V. kötetében. Ezt a karrierívet tépázta meg valamelyest a *történeti Erdély* című tanulmánykötet szerkesztése körül kialakult nemzetközi botrány, amelynek eredményeként munkahelyén fegyelmi vizsgálatot kért maga ellen.²⁹ Az ügy elültét jelezte, hogy 1937-ben a frissen megszervezett Referense-osztály vezetője lett, és mindnek tetejében elnyerte a főváros Ferenc József Jubileumi díját is.³⁰

Könyvtárosi és történészi hivatásának teljesítésében egy rövid, de annál fontosabb kitérőt jelentett a napi politikában való megmérettetése. Hóman ajánlására a Gömbös nézeteit osztó fiatalember az 1935-ös országgyűlési választásokon képviselőnek jelöltette magát az őriszentpéteri választókerületben.³¹ Noha a választási kudarc eltántorította a további politi-

²² Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 33–34.

²³ Asztalos: *Szekfű–Hóman*, 8–17.; Hivatalos Közlöny, 1930. febr. 1. 32.

²⁴ Pogány: *A Könyvtári Szemle és Asztalos Miklós*, 340–341.

²⁵ Pogány: *A Könyvtári Szemle és Asztalos Miklós*, 341–343. Asztalos szerint Lantos egyszerűen csak megsértődött, mert a Széchényi Könyvtár duplumainak értékesítésére más antikvárius kapott megbízást. OSZK Kézirattár, Fond 301. Asztalos Miklós visszaemlékezései: *Országos Széchényi Könyvtár... Oh! Körösladány*, 1982. [kézirat]

²⁶ Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 66–70.

²⁷ Hivatalos Közlöny, 1933. júl. 15. 134.; Hivatalos Közlöny, 1934. aug. 15. 205.; Hivatalos Közlöny, 1935. júl. 15. 216.

²⁸ Asztalos: *Szekfű–Hóman*, 40–46.

²⁹ Asztalos: *Szekfű–Hóman*, 77–79.; Turbucz: *Mesterek árnyékában*, 149–153. A fegyelmi ügyről készült jegyzőkönyv megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában MNL OL K 726 643/1936. és uo. 641/1937. számú jelzetek alatt.

³⁰ Turbucz: *Mesterek árnyékában*, 152.; Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 72–76. Az új vezetői feladatot említi Pogány: *Fitz József*, 87.

³¹ Turbucz: *Mesterek árnyékában*, 139–141.; Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 70–72.

zálástól, s egy időre mesterével is eltávolodtak egymástól, a *Miniszteriális éveim* tanúsága szerint a kormánypárt palotájában olyan barátokra talált, mint Gömbös Lajos, Gömbös Gyula miniszterelnök unokaöccse vagy Antal Lajos, Antal István sajtófőnök öccse. Utóbbi barátsága révén Antal István látókörébe került, aki három év múlva nem habozott kihasználni a történész sokoldalúságát, alkotóerejét és persze feltétlen kormánypárti meggyőződését.

A politikai és szakmai pofonok meggyőzték Asztalost arról, hogy energiáit más területen próbálja meg kamatoztatni. Ekkor fordult régi kedvtelése, a színház felé, s írta meg a *Farkaskalandot*. A történelmi drámát a Nemzeti Színházban mutatták be 1938 szeptemberében, Abonyi Tivadar rendezésében, illetőleg Somogyi Erzsi és Jávor Pál főszereplésével.³² Az előadás nem pusztán jól sikerült, hanem kasszasiker lett, s a darab elnyerte a kritikusok tetszését.³³ A premieren a nézők sorában ült Hóman is (Asztalos hívta meg a bemutatóra), aki el volt ragadtatva pártfogoltja tehetségétől. Ami ezután történt, arról az érintett így számolt be a *Szekfű–Hóman* lapjain:

„Pár nappal később a könyvtárban telefonon keresett.

– Azonnal menj fel a miniszterelnökségre – mondotta –, és jelentkezz szolgálattételre Antal Istvánnál. Nincs időnk, hogy ezt indokoljam. A miniszterelnök úrnak szüksége van most rád, és majd ő határozza meg, hogy meddig veszi igénybe a szolgálatodat. Na, indulj azonnal. Szervusz!

– És letette a kagylót.”³⁴

Engedelmeskedve az utasításnak, a történész felment a miniszterelnökségre, amivel kezdetét vette életének eddig ismeretlen szakasza...

A propagandaosztály és az első feladatok

Hámori Péter és Pallos Lajos kutatásai révén tudott, hogy egy új, kormányzati propagandával foglalkozó intézmény létrehozásának ötlete eredetileg Hóman Bálinttól származott, aki az 1938. július 11-ei minisztertanácson vetette fel a javaslatot. Az akkoriban tárca nélküli propagandaminiszter az ülésen bemutatott egy Antal István által készített emlékiratot, amely felvázolta az új propagandaintézmény célját, és részletesen bemutatta feladatait. A dokumentum egy önálló minisztériumi keretrendszerben és hatáskörrel működő szervezetről szól, amit a többi minisztériumtól átvett feladatkörökkel kívántak feltölteni.³⁵ Az intézményesült modern állami propaganda megszervezését a közelgő háborúra való felkészülés és Imrédy Béla belpolitikai törekvései mellett a szélsőjobboldal megerősödése és előretörése, a szociális feszültségek enyhítésének szándéka, valamint a kissé ködös elgondolások mentén elképzelt történetpolitikai nemzetnevelés igénye hívta életre.³⁶ A cél egy jövőbeni propagandaminisztérium alapjainak megteremtése volt, amely a különböző egyesületeken, rádióon, könyveken, újságokon, mozin, népművelő előadásokon, falragaszokon és szórólapokon

³² Asztalos: *Szekfű–Hóman*, 81–82.; Turbucz: *Mesterek árnyékában*, 154–155.; Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 77–80.

³³ Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 82–91. A darabról bővebben lásd még: PIM G120 Asztalos Miklós visszaemlékezései: *Kapcsolatom Németh Antallal (1928–1951)*, 8–10.

³⁴ Asztalos: *Szekfű–Hóman*, 83.

³⁵ Hámori: *Kísérlet*, 353–354.; Zachar: *A katolikus értelmiség tervei*, 75.

³⁶ Hámori: *Kísérlet*, 353.; Kozma: *Gondolatok a háborúról*, 25–26. Kovrig a „magyar népművelődést” komoly veszélyben érezte, ezért is üdvözölte Teleki kezdeményezését, hogy a nemzetnevelést minél intézményesebb keretek között, szervezeten kell művelni. Kovrig: *A magyar társadalompolitika*, 46.

keresztül a vidéki lakosságot vagy akár az egész magyar társadalmat megszólítja.³⁷ A minisztertanácsban az új kormányhatósági szerv létrehozását és működtetését Hóman közvetlenül a miniszterelnökség hatáskörébe sorolta, vezetőjének egyúttal régi ismerősét, Antal Istvánt terjesztette föl. A javaslat támogatást nyert, így az V. Társadalompolitikai Osztályt (Asztalos következően az V. ügyosztály elnevezést használja) 300 000 pengős éves költségvetéssel heteken belül megszervezték.³⁸ Rövidebben megfogalmazott feladatköre a következő volt:

„Az országos közszellem és közvélemény megfigyelése.

A m. kir. kormány intézkedéseinek hangulati előkészítése és a köztudatba átvitele.

Az országvezetés nemzeti célkitűzéseinek megfelelő gazdasági és szociális közfelfogása kialakítása.

Az állami kényszer-rendsabályok értelmének és jelentőségének rendszeres megvilágítása.

A társadalmi együttműködést zavaró jelenségek megfigyelése és a nemzeti közvélemény kialakítására irányuló törekvések és módszerek rendszeres vizsgálata.

A filmpolitika általános irányítása.³⁹

A rádióknak a politikai nevelés szolgálatába állításával járó feladatok.

Társadalmi egyesületekkel, érdekképviselőkkel, politikai és társadalmi tömegmozgalmakkal állandó összeköttetés fenntartása.”⁴⁰

A szervezet feladatát félig-meddig a nyilvánosság kíváncsi tekintetétől elzárva végezte. Tevékenységi köre azonban annyira nem számított titkosnak, hogy az a *Magyarország tiszti cím- és névtára* 1940-es kiadásában is hosszasan bemutatásra került. Az ügykörre vonatkozóan a következő felsorolást találni: „az országos közszellem és közvélemény megfigyelése”, a „társadalmi együttműködést zavaró jelenségek megfigyelése és a nemzeti közvélemény kialakítására irányuló törekvések és módszerek rendszeres vizsgálata”, továbbá a „filmügynek és rádióknak nemzetpolitikai szempontból általános irányítása”, és végezetül a „társadalmi egyesületekkel, érdekképviselőkkel állandó összeköttetés fenntartása”.⁴¹

A *Miniszteriális éveim* részletesen elbeszéli, miképp zajlott a megszervezés a gyakorlatban. Egyebek között kiderül, hogy számos, korábban a kultuszminisztérium alá tartozó terület, közte a népművelő előadások szervezése, a rádió és a film közvetlenül a miniszterelnökség alá került.⁴² Ezzel szemben például a sajtófigyelést a külügyminisztérium továbbra is ellátta, mindamelllett az új ügyosztályon Asztalos feladata lett a kifejezetten a miniszterelnököt érintő hírek és társadalmi panaszok gyűjtése.⁴³

³⁷ *Gőzerővel szervezkednek a pártok a felvidéki választásokra. A MÉM különös röpcédulái.* 8 Órai Ujság, 1940. április 4. 5.; vö. Pallos: *Magyar kormányzati propaganda*, 55–57.; Romsics: *Reform*, 35.; Petrás: „Totális állam”, 91.

³⁸ Hámori: *Portugália*, 62–63.; Hámori: *Kísérlet*, 353–356.; Pallos: *Magyar kormányzati propaganda*, 53–54.; Romsics: *Reform*, 37–39. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól átvett ügykörök listáját lásd: MNL OL K 29 a/1) dosszié Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb.

³⁹ A mondatban szereplő ceruzás beszúrásokat elhagytam. T. P.

⁴⁰ MNL OL K 29 a/1) dosszié Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb. A hosszabb feladatkör leírását az osztály 1938-as éves jelentése tartalmazza.; Ablonczy: *A miniszterelnök élete és halála*, 268.

⁴¹ *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 47. évf. (1940) 24.

⁴² Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 11–13. Lásd még: Pallos: *Magyar kormányzati propaganda*, 55–57. A Miniszterelnökség és a Kultuszminisztérium között ez a feladat átadás-átvétel korántsem ment zökkenőmentesen. Hámori: *Kísérlet*, 357–358.

⁴³ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 9–10. Lásd még: Asztalos: *Szekfü–Hóman*, 83–84.

Személyi állományát tekintve az előbb az Úri utca 18., majd pár nappal később a 16. szám alá költöztetett törzsgárdát Moravek Endre miniszteri titkár, dr. vitéz Molcsányi Endre a Statisztikai Hivatalból, dr. Balogh László miniszteri osztálytanácsos – Hóman egykori titkára –, Nagy Iván és persze Asztalos alkotta. Antal István végül egy Imrédy miniszterelnök ellen irányult intrika miatt nem vehette át az ügyosztály vezetését. A vezetői teendőket helyette Kovrig Bélát, Ferenc József tudományegyetemi tanárt, az Országos Társadalombiztosító Intézet korábbi vezérigazgató-helyettesét bízták meg, aki magával hozta dr. Roosz Andort és dr. Köncse Jenőt.⁴⁴ Másfél éven belül csatlakozott az ügyosztályhoz még dr. vitéz Nagy Zoltán művészettörténész, Molnár Sándor, a párizsi magyar egyesület korábbi főtitkára, tanár, dr. Pataky Mária rutén specialista és a nőkérdés szakértője, valamint Somsits Mária fordító.⁴⁵ Az állomány végül néhány titkárnővel és egy segédhivatalnokkal (Gedényi Mihály) vált teljessé.⁴⁶

Az V. ügyosztály végig egy kis létszámú, hierarchikus felépítésű intézmény maradt, ami a kormányzati szándéknak megfelelően a társadalom befolyásolását fennállása alatt végig önállóan végezte, egyedül a sajtó, a film és a rádió irányítását látta el más minisztériumi osztályok közreműködésével.⁴⁷ Vagyis a munkát mindig Kovrig szervezte és osztotta ki, s egyedül ő tudta pontosan, kinek mi a feladata. Neki volt egyedül állandó összeköttetése a mindenkori miniszterelnökkel, közvetlenül tőle kapott utasításokat, emellett a főállású dolgozókon kívül kizárólag ő adhatott alkalmi megbízásokat „külső ügynököknek” (gróf Desseffy Gyula, Bolgár Géza és mások).⁴⁸

A fennmaradt *személy- és ügybeosztás* szerint az ügyosztály *kormányzati propagandát, művészet-technikai propagandát, társadalmi propagandát*, valamint *külföldre irányuló propagandát* fejtett ki. Mindegyik tevékenységi kör egy főelőadót és két előadót kapott, kivéve a külföldre irányuló propagandát, amelyet közösen láttak el (a külügyminisztérium ezt a területet csak kis részben engedte át, ezért nem lehetett önálló előadója, csupán Szentkláray Emil személyében egy ügykezelője). Ennek keretében végezte a főtebb említett sajtófigyelést Asztalos, aki egyébiránt a kormányzati propaganda főelőadója volt (elviekben a

---

⁴⁴ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 4–5.; Hámori: *Kísérlet*, 355–356.

⁴⁵ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 19., 32.

⁴⁶ Vö. MNL OL K 29 a/1) dosszié Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb. E szerint 1938-ban Kovrig közvetlen beosztottjai közé tartoztak: Szentkláray Emil min. titkár, Asztalos Miklós múzeumi alkönyvtárnok, Pataky Mária tanügyi s. titkár, Köncse Jenő Országos Társadalombiztosító Intézet-i s. fogalmazó, Roosz Andor Magánalkalmazottak Biztosító Intézet-i s. fogalmazó, Gedényi Mihály tanügyi s. fogalmazó, v. Molcsányi Endre statisztikai tiszt, v. Nagy Zoltán okl. középiskolai tanár.

⁴⁷ Pallos: *Magyar kormányzati propaganda*, 62.

⁴⁸ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 6., 17–18. Kovrig hivatali tevékenységébe mélyebb bepillantást enged töredékesen fennmaradt hivatali levelezése. Eszerint tiszttségéből adódóan számos állami és társadalmi ünnepségen kellett képviselnie a miniszterelnökséget, lapok megjelenéséhez és terjesztéséhez kellett hozzájárulnia, különféle megrendeléseket és beszerzéseket intéznie az osztálynak, javaslatokat kellett készítenie propagandaakciókra, elfogadott kezdeményezéseket kellett megvalósítania, törvénytervezeteket kellett kidolgoznia, társadalmi szervezetek munkáját kellett segítenie stb. MNL OL K 29 Kovrig Béla hivatali levelezése (az iratokat tartalmazó palliumon tévesen *személyes* levelezés szerepel). Sajnos ennél is kevesebb adatot találni az időszakra vonatkozóan személyes hagyatékában. Például az emigrációját indokló nyilatkozatában is épp csak érintette a szóban forgó másfél évet. MNL OL P 2343 I. 9. Kovrig Béla hagyatéka – Nyilatkozat. Propagandáról alkotott nézeteit évekkal később összefoglalta egy monográfiában. Kovrig: *A magyar társadalompolitika*, i. m.

legfontosabb beosztás az osztályon), míg Köncse Jenő és Molcsányi Endre előadók közvetlen kollégái és beosztottjai lettek.⁴⁹ Hármójuk feladatköre a következőkből állt:

- a) A kormány magatartásának és intézkedéseinek hangulatbeli előkészítése, valamint a megtörtént intézkedések jelentőségének – a sajtóosztállyal együttműködésben – a köztudatba való átvitel.
- b) Az országvezetés nemzeti célkitűzéseivel egybevágó gazdasági és szociális közfelfogás kialakítása.
- c) Az állami intézkedések értelmének és jelentőségének rendszeres megvilágítása. (Totális háború esetén a közvélemény meggyőzése a kényszerintézkedések népvédelmi jelentőségéről.)
- d) A társadalmi együttműködést zavaró tények és jelenségek, valamint a közvélemény megfigyelése, és a nemzeti közvélemény kialakítására irányuló törekvések rendszeres vizsgálata.⁵⁰

Kovrig Béla csapata a külföldre irányuló propaganda kapcsán esett át a maga tűzkeresztségén. Legelső feladatuk a csehszlovák rádió adásainak figyelése volt. A sértő vagy magyar-ellenes megnyilatkozásokat a Magyar Távirati Iroda révén húsz–huszonöt perccel a sugárzást követően fordításban leadták az ügyosztálynak, ahol leghamarabb feleletet kellett adni a támadásokra. Ebből a munkából Asztalos a nemzetiségeket érintő ügyek megválaszolásával vette ki részét. Emlékiratában lejegyezte, hogy a legelső „választ” harminc–negyven perc alatt készítették el, s nem sokkal a továbbítás után az már el is hangzott a Magyar Rádióban.⁵¹

Akadtak persze személyre szabott állandó és időszaki feladatok is. A történezsre hárult a sajtófigyelésen kívül a társadalmi egyesületekkel kapcsolatos propaganda, röpiratok szerkesztése, a kormányintézkedések propagálása a sajtóban, hazai politikai vonatkozású propagandaművek figyelése, egyesületi keretben vagy alkalmilag rendezett ankétok, előadás-sorozatok, vitaestek „bizalmas úton való kezdeményezése”.⁵² Hivatali levelezése rávilágít, hogy ez a tennivaló 1939 őszétől munkaideje jelentős részét kitette, tekintettel arra, hogy 1940 első felében már heti rendszerességgel tucatszámra szervezte és engedélyezte a népművelő, nemzetnevelő előadásokat az ország minden pontján. Mások között neves írókat, gimnáziumi és egyetemi tanárokat, muzeológusokat, kutatókat és szabadpályás értelmiségieket kért fel avagy egyszerűen a miniszterelnökség nevében utasított (természetesen anyagi ellenszolgáltatás fejében) a részvételre. Összesen ötvennégy előadóval, harmincegy helyszínen, harminchétfő előadásorozat mintegy százharmincegy előadása futott át a kezei alatt.⁵³ A pulpituson lehetett látni például Albrecht Ferencet, Gergely Pált, Gogolák Lajost, Hamvas Bélát, Joó Tibort, Karácsony Sándort, Makkai Lászlót, Markó Árpádot, Moravek Endrét, Somogyi Józsefet és Trócsányi Györgyöt, de kötelező volt előadást tartani az osztály tagjainak is.⁵⁴ Az előadások kapcsán megfogalmazott célkitűzés az volt, hogy a vidéki lakosságot becsábítva a

⁴⁹ MNL OL K 29 a/1) dosszié, Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb. A dokumentumban a következő méltatás olvasható Asztalosról: „Dr. Asztalos Miklós neves történétíró, publicisztikai tevékenysége közismert, több színdarabját és hangjátékát a Nemzeti Színház és a rádió előadta, kitűnő stilszta.”

⁵⁰ MNL OL K 29 a/1) dosszié, Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb.

⁵¹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 5. Lásd még Asztalos: *Szekfű–Hóman*, 84.; Hámosi: *Kísérlet*, 358–359.; Hámosi: „*Produktív szociálpolitika*”, 48.

⁵² MNL OL K 29 a/1) dosszié, Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb.

⁵³ MNL OL K 29 Asztalos Miklós levelezése – Nemzetnevelő előadások országos rendezése. Vö. Pallos: *Magyar kormányzati propaganda*, 61.

⁵⁴ Hámosi: *Kísérlet*, 362–363.

nagyobb vidéki szellemi gócpontokra, neves szakemberek segítségével felvilágosítást kapjanak az őket érintő „legfontosabb hazai és külföldi eseményekről”, továbbá azokról az intézkedésekről, melyek „gazdasági, szociális, kulturális helyzetükben” számukra a mindennapokban előnyt jelenthetnek.⁵⁵ Másfél évtizeddel később, az immár Amerikában élő Kovrig meglehetősen egyoldalúan, az idegen világnézeti befolyás elleni küzdelemként tekintett vissza az ő és Asztalos által szervezett előadásokra. „A harmincas évek végétől – emlékezett vissza 1954-ben – kiváltképpen Teleki Pál miniszterelnöksége idején (1939–1941) államunk »világnézet-politikája« megszűnt csupán negatívum (valaminek a tagadása) lenni, hanem elősegítette – a gondolatok és érzelmek közlésének minden eszközével és legfőképpen az egyházak és az erre alkalmas társadalmi egyesületek és népművelési szervek útján – a magyar hagyományos gondolkodásmódnak és ízlésnek megfelelő »magyar világnézet« kialakulását és népszerűsítését, de ugyanakkor a keresztény egyházi és megfelelő társadalmi alakulatokkal együtt megszervezte a sajtó által kezdeményezett »szellemi honvédelmet« a Harmadik Birodalom ideológiájának terjedésével szemben. Teleki Pál tragikus halála után az állam felhagyott ezzel a »világnézeti politikájával«.”⁵⁶

Asztalos legelső megbízatása ténylegesen abból állt, hogy utasítania kellett a főispánokat Imrédy nyilvános támogatására. A törvényhatóságoknak soron következő ülésükön bizalmat kellett szavazniuk Imrédynek a felvidéki magyarság ügyében addig végzett, illetve továbbra is kifejtendő munkálkodásáért.⁵⁷ Minekutána ezt kifogástalanul ellátta, megkapta a fővárosban rendezendő utcai tüntetések szervezésének és adminisztrálásának dolgát. A *Miniszteriális éveim* részletesen beavat ennek hátterébe. Hosszasan részletezi, hogy a miniszterelnökség megbízásából milyen szimpátiatüntetésekert produkált (többek között az első bécsi döntés kihirdetésének napján), ezeken milyen szervezetek vettek részt, hogyan, milyen forgatókönyv alapján folytak le, de megemlékezik többek között a felmerült nehézségekről, az adott rendezvények utóhatásairól is. A finanszírozási oldalt sem hagyta homályban: „Hogy egy-egy utcai kivonulásra mennyit költhettek, soha senki sem limitálta. Egyre igazolódott, hogy politikára mindég van pénz. Ez volt az első napok benyomása, s ez sűrűn igazolódott. Ha olykor elfogyott a pénzünk – mert erre is volt precedens –, egyikünk elment a TÉBÉ-be vagy a Gyosz-ba [Takarékpénztárak és Bankok Egyesülete, Gyáripárosok Országos Szövetsége], és ott a kért összeget mindég meg is kaptuk. A mindenkori miniszterelnök ilyen anyagi alátámasztása mind a TÉBÉ-nek, mind a Gyosznak kijövedelmezte magát.”⁵⁸

A kisebb jelentőségű(nek tűnő), egyénileg megvalósítandó állandó megbízások körébe tartozott a rádióelőadások írása – *rejtett propaganda* keretében – előre meghatározott témákból (a felvidéki kérdést konkrétan említi a kézirat).⁵⁹ De Asztalos összegezte a parla-

⁵⁵ MNL OL K 29 a/1) dosszié, Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb. Az előadásokról bővebben lásd még Kovrig: *A magyar társadalompolitika*, 240.

⁵⁶ Kovrig: *A magyar társadalompolitika*, 46. A 293. oldalon a „magyar kultúra tekintélyének emelése”-ről is beszél.

⁵⁷ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 8.

⁵⁸ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 9. Az ügyosztály költségvetését lásd: MNL OL K 29 a/1) dosszié Az ügyosztály ügyköre, személy- és ügy-beosztása, jelentései stb.

⁵⁹ A rádió- és persze a sajtótevékenységet Kovrig rejtett propagandának tartotta. Hámosi: *Kísérlet*, 367. Ezért két megoldást alkalmaztak. Az adásszerkesztéseknél és a kisebb jelentőségűnek tartott munkáknál az ügyosztály dolgozóinak neve nem került említésre, míg a megrendelt előadások és rádiójátékok esetében Asztalos mindig a saját nevében jelent meg (szerződéseket is kötött vele, miként honoráriumban is részesült), és mint „jó nevű” és „ismert”, felkért vagy meghívott történész került említésre, aki a saját nevében szól vagy a saját művészi produktumát adja el a Rádióknak. A

menti üléseken történeteket Kovrignak, avagy könyvtárosi múltja révén neki kellett ellátnia Imrédyt a legfrissebb külföldi lapokkal és könyvekkel. A beszerzések terén ugyanolyan profinak bizonyult, hiszen néhány órával a megjelenés után a legfrissebb német vagy francia lap már a miniszterelnök asztalán hevert. Munkaköre idővel az újságírással is bővült, amire máris kitérek.

A nagyobb állami ünnepek egyik-másikának lebonyolítását szintúgy Kovrig és munkatársai végezték. 1938-ban ilyen rendezvény volt a kassai bevonulás díszünnepsége és a Miklós-napi ünnep, míg 1939-ben, egyúttal az V. ügyosztály fennállása során is a legfontosabb program, a hónapokon keresztül szervezett, augusztus 6-i úgynevezett *Szegedi ellenforradalmi ünnepség*.⁶⁰ Ez utóbbi összejövetel – a totális államszervezetek felé való törekvés jegyében – egyben egy négy hónapig tartó, rendkívül intenzív antikomintern propagandamunkát befejező országos megemlékezésorozat lezárása is volt.⁶¹

Imrédy és Teleki szolgálatában és az Alterego

A felvidéki bevonulást követően Asztalos napjai nyugodtabbá váltak. November elején a Magyar Rádióknak írt egy kétrészes hangjátékot, *A fejedelem városa, Kassa* címmel.⁶² Az aktualitása folytán nagy sikert arató, nyíltan nacionalista művet – a szerző többi hangjátékához hasonlóan – Németh Antal rendezte, és igen előkelő szereposztást kapott.⁶³

Saját céljaira használva a propagandaosztályt, 1939 elején Imrédy Béla utasítást adott a második zsidótörvény megszerkesztésére. „Imrédynek az volt a kívánsága – olvasható a memoárban –, hogy csináljunk egy nagyobb történelmi, közgazdasági, kultúrpolitikai indokolást az új törvénytervezethez, amit Imrédy a kormánypárt tagjai közt kívánt kiosztani, hogy azok megfelelően fel tudjanak készülni a törvényjavaslat képviselőházi támogatására.”⁶⁴ Ebben a munkában hárman vettek részt: Molnár Sándor, Molcsányi Endre és persze Asztalos, aki a zsidókérdés történetét dolgozta fel. A Magyar Nemzeti Levéltárban az *Adalékok a zsidókérdéshez* című kiadvány és a hozzá kapcsolódó teljes munkaanyag egyaránt fennmaradt, ezenképpen világos képet lehet alkotni a tényleges feladatról. Ebből úgy tűnik, a szerzők nem fektettek nagy energiákat a feladatba, és – Asztalost leszámítva, aki a magyar állam addigi zsidóellenes intézkedéseit szedte csokorba és magyarázta (*Törvényes intézkedések a zsidókérdésben*) – főként zsidóellenes idézeteket gyűjtöttek össze liberális politikusoktól, keresztény főpapoktól és ismert tudósoktól. De volt még egy fejezet (*Zsidók önmagukról*), amely neves zsidó származású személyek zsidósággal kapcsolatos kijelentéseit tartalmazta, valamint egy statisztikai összeállítás Molcsányitól. Ebben Bosnyák Zoltán, Kovács Alajos és

---

valóságban természetesen napokkal a felvételek előtt leadta anyagát jóváhagyásra, így felolvasásra és/vagy bemutatásra minden esetben előzetesen átnézett munkák kerültek.

⁶⁰ MNL OL K 29 k) dosszié, Miklós-napi ünnepség; MNL OL K 29 r) dosszié, Szegedi ellenforradalmi ünnepség

⁶¹ MNL OL K 29 v) dosszié, Javaslat; Hámosi: *Kísérlet*, 367.

⁶² *Műsorkalauz – A fejedelem városa*. Pesti Hírlap, 1938. november 11. 8.; PIM G120 Asztalos Miklós visszaemlékezései: *Kapcsolatom Németh Antallal (1928–1951)*, 18.

⁶³ II. Rákóczi Ferenc: Petheő Attila, gróf Bercsényi Miklós: Vándory Gusztáv, gróf Bercsényi Miklósné: Gyarmathy Anikó, Károlyi Sándor: Turay Ferenc, Károlyi Sándorné: Mátray Erzs, Stepney György és Radics András: Vértes Lajos, Bige László: Pataky Jenő, Pap Mihály: Ajtay K. Andor stb. *Friss Rádióújság – Budapest rádióműsora november 13-tól november 19-ig*. Friss Újság, 1938. november 11. 9.

⁶⁴ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 18. A törvénytervezetet lásd: MNL OL K 29 h) dosszié, *Adalékok a zsidókérdéshez c.* kiadvány és háttéranyaga – A törvényjavaslat másolata.

társainak kutatásai, valamint *szigorúan bizalmas* kormányzati jelentések alapján mutatta ki a magyar zsidóság állítólagos gazdasági térfoglalását.⁶⁵

A *Miniszteriális éveim* nem örökít meg a kiadott feladattal kapcsolatos aggályokat, *horribile dictu* elszabotálására vagy késleltetésére vonatkozó javaslatokat. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy szerzője örült a törvényjavaslat egyhangú elfogadásának, amit a megfelelő előkészítő munka gyümölcseként tekintett.

Ugyanígy nem érzett morális aggályokat, amikor a kabinet belpolitikai lépéseit hírlapokban kellett népszerűsíteni. Az Imrédy-kormány ugyanis olyannyira fontosnak tartotta családvédelmi intézkedéseit, hogy az ügyosztályon valakinek rendszerint mindig dicsérnie kellett azokat,⁶⁶ Asztalos pedig kiválóan értett ehhez. A véleményalkotást minél hatékonyabban befolyásolandó, *értésítéseket* és *tájékoztatásokat* egyaránt készített.⁶⁷ Előbbieket jobbra névtelenül, míg az utóbbiakat álneveken, olvasói véleménynek álcázva. Ekként egyik értesítő-cikkében a falusi közegészségügyi szolgálat fejlesztését a tőle elvártak szerint „mélyreható, nagyjelentőségű, népgondozó és szociális kormányintézkedésnek” minősítette.⁶⁸ Máskor egy olvasói levél álneves szerzőjeként a nyugdíjasok, özvegyek, hovatovább a közszolgálatban álló férjes asszonyok alkalmazásának korlátozása mellett szállt síkra. Ez utóbbi „ügynek” 1938 decemberében például nem kevesebb, mint nyolc cikket szentelt. Ugyanebben az időszakban, még a karácsony előtti napokban – egyebek között – foglalkozott a visszacsatolt felvidéki területeken életbe léptetett vármegyei közigazgatás visszaállításával, de publikált két meleg hangú cikket a fasizmusról is.⁶⁹ Erre egyáltalán nem lett volna szükség, mert a szintén miniszterelnökségi alárendeltségben működő III. sajtóosztály, egyeztetve az V. osztállyal, rendszeresen adott ki ilyen tárgyban olasz cikkeket magyar napilapoknak.⁷⁰ Mindazonáltal az Imrédy-kormány rendelkezéseit támogató publikációk ’gyártása’ az ünnepek után töretlen lendülettel tovább folytatódott.

A nem sokkal később bekövetkezett miniszterelnöki bukás nem rendítette meg az V. ügyosztály tekintélyét. Annak ellenére sem, hogy új mozgalmanak zászlóbontását teljesen Kovrigék szervezték, és a végsőkig kiálltak mögötte a származása körüli botrány kirobbanása után is. Hatalmas diáktüntetések szerveztek mellette, míg Asztalos a sajtóban vette védelmébe.⁷¹ Ez a néhány hónapos *intermezzo* azonban nem zavarta az új miniszterelnököt, aki úgyszintén felhasználta őket céljai eléréséhez. Kovrig csapata az 1939-es képviselő-választások alkalmával már nyíltan Teleki Pál győzelméért kampányolt.⁷²

Az ügyosztálynak nem volt félnivalója a változástól, hiszen propagandistákra minden kormánynak szüksége van, nem így Asztalosnak. Az új miniszterelnök és közte régi, az 1920-as évek derekáig visszanyúló barátság állt fenn. Ez 1936-ig, *A történeti Erdély* kapcsán kirobbant botrányig tartott. A kötet előszavát Teleki jegyezte, de a szöveg nem tőle származott.⁷³ A vonatkozó levéltári források, egész pontosan a tárgyban tett Teleki-jelentés, arra

⁶⁵ MNL OL K 29 h) dosszié, *Adalékok a zsidókérdéshez* c. kiadvány és háttéranyaga.

⁶⁶ MNL OL K 29 i) dosszié, *Családvédelem*.

⁶⁷ Horváth: *A közvélemény ellenőrzése*, 57.

⁶⁸ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 20.

⁶⁹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 20–22.

⁷⁰ Ez a gyakorlat odáig ment, hogy két évvel később, 1940. május 29-én az úgynevezett olasz cikk-akció keretében mintegy tizenegy fasizmussal kapcsolatos cikket közöltettek. MNL OL K 29 g) dosszié, *Fasizmusra vonatkozó cikkanyag*.

⁷¹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 23–26.; Hámori: *Kísérlet*, 363.

⁷² Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 31.

⁷³ Asztalos: *Szekfű–Hóman*, 150.

engednek következtetni, hogy amíg a könyv jól futott, a politikus fogadta a gratulációkat, viszont miután a románok bevonták, egyúttal annak egyik szerzőjét, Roska Márton régészt pedig letartóztatták, megtörtént a visszakozás. A politikus minden felelősséget Kolozsváry Bálintra, az Erdélyi Férfiak Egyesületének ügyvezető elnökére mint szerzőre és kiadóra, azonfelül Asztalos Miklósrá mint szerkesztőre hárított.⁷⁴ A viszony ettől kezdve Teleki és Asztalos között évekig határozottan ellenséges volt, ami csak 1939 során kezdett újra javulni. Ennek egyik jele később az volt, hogy márciustól Asztalos folytathatta a kormánytevékenység sajtópropagálását, továbbá Teleki megbízta a magyar-kárpátaljai testvérközségek és testvér- városok szervezete leendő felépítésének kidolgozásával is.⁷⁵

A normalizálódott főnök-beosztott kapcsolatért ezt megelőzően a történész nem kevesebbet tett, mint hogy a választási kampány során kiadott egy Teleki monográfiát. Csakhogy a dolog nem ment egyszerűen. Átadva a szót az érintettnek, „úgy határozotunk Kovriggal, hogy a választás ürügye alatt kiadunk egy Teleki-írta könyvet, és azt szerteszórjuk az országban. Ebbe Teleki is belement, de arra, hogy írjon is, nem volt hajlandó. Annál sokkal jobban el volt foglalva, semmint még írásra is tudott volna időt szakítani. Nem volt más tennivaló, nekem kellett ezt a könyvet megteremtenem.”⁷⁶ Először kiválogatott egy kötetre valót a korábbi tudós beszédeiből és írásaiból, majd, ahol a szemelvények között hézag mutatkozott, azt saját szövegeivel töltötte ki. Visszaemlékezése rögzíti, hogy nehézséget mindössze a stílus okozott. Az ő kifejezőmódja ugyanis kiforrottabb és irodalmibb volt, ezért muszáj volt durvább stílust alkalmaznia. A kéziratot „a szerző” egy éjszaka alatt átnézte, majd néhány napon belül *Beszédek, 1939* (Budapest, 1939) címmel a könyv elkészült.

Még javában folyt a választási hajcihő, amikor a kultuszépítés jegyében Teleki – aki büszke volt rá, hogy ő lehetett az első antibolsevista kormányfő – utasította Asztalost, hogy gyűjtse össze az 1919-ben a kommunisták ellen fegyvert ragadók, egyben az összetűzések áldozatainak névsorát egy nagyszabású állami megemlékezéshez. A történész a feladat végrehajtásához igénybe vette az ügyosztály humánerőforrásait, s rögvest körlevelet küldtek az ország minden jegyzőjének, adatszolgáltatásra szólítva föl őket. A gyűjtés eredménye egy fél iratfolyóméter hosszú iratköteg lett, ami tartalmazta minden összecsapás helyszínét és az áldozatok neveit. Még a választások befejezése előtt megkezdődtek a megemlékezések, elsőként Vas megyében, majd május-július között a propagandaosztály bevonásával sorra következtek az állami ünnepek is. Ezek sorát végül 1939. augusztus 6-án az úgynevezett *szegedi ellenforradalmi ünnep zárta*,⁷⁷ amit már teljes egészében az V. ügyosztály szervezett. Asztalos, aki egyébként a sajtóban népszerűsítette a rendezvényeket, a szegedi ellenforradalmi ünnepség minden apró részletét pontosan megörökítette memoárjában.⁷⁸

Mintha az előzőekben leírt hónapok eseményei nem bővelkedtek volna tennivalóban, május-június folyamán a közgondolkodás befolyásolásának érdekében Asztalos és Kovrig

⁷⁴ MNL OL K 641/1937. Jegyzőkönyv a M. N. Múzeum Fegyelmi Bizottságának f. évi november 10-én Asztalos Miklós ügyében hozott ítéletéről, 23. számú melléklet, Gróf Teleki Pál ny. miniszterelnök, egyet. nyilv. r. tanár levele fenti ügyben dr. Csánky Dénes vizsgálóbiztos megkeresésére. Budapest, 1937. máj. 13. Teleki kapcsolatát az Erdélyi Férfiak Egyesületével lásd: Ablonczy: *A miniszterelnök élete és halála*, 159–160.

⁷⁵ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 29–30.

⁷⁶ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 31.

⁷⁷ A rendezvényről minden napilap hosszan tudósított. *Friss Ujság*, 1939. augusztus 8. 1–2.; *Magyar Nemzet*, 1939. augusztus 8. 1–3.; *Pesti Napló*, 1939. augusztus. 8. 1–4.; *Új Magyarság*, 1939. augusztus 8. 1–4.; *Ujság*, 1939. augusztus 8. 1–2.

⁷⁸ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 34–35., 37–43.

egyetemi professzorok bevonásával rádióvitákat is szervezett az általuk sorskérdéseknek gondolt ügyekről. A beszélgetések végén a bemondó kérte a hallgatóságot, hogy osszák meg írásban gondolataikat a hallottakkal kapcsolatban. A leveleket a Magyar Rádió és az ügyosztály munkatársai kiértékeltek, majd témánként a legjobb három hozzászólást jutalmazták is. A ciklus végén Asztalos összefoglalást közölt az *Új Magyarország* 1939. június 18-i számában *A nemzetpolitikai rádióviták jutalomdíjait kiosztották* címmel.⁷⁹ Az ehhez hasonló műsorok szervezése mellett, hogy azok nagy érdeklődésnek örvendtek, egyben hozzájárult a hatékony és gyors tömegtájékoztató fejlődéséhez, megszólította a szegényebb társadalmi rétegeket, miközben tökéletesen beleillett az osztálynak az időszaki jelentéseiben megfogalmazott, a az eredményes rádiópropagandáról és nemzeti irányú nevelésről vallott felfogásába.⁸⁰ Elfogadva Horváth Barnának a tárgyban tett megállapításait, a rádiót mint propagandaeszközt Kovrig mindenféleképpen a kormány szolgálatába kívánta állítani. Horváth szerint „a rádió a közös lelki tartalmak irányításának nagyhatású eszköze. Egyrészt gépesíti és ezzel kiterjeszti és behatódóvá teszi az élő szó, a hang, a zene, az írásmű, a szónoklat, a gondolat és az érzelmek közvetítését. Másrészt behatol az otthonba és a maga mondanivalóját a legintimebb magánéletbe is beilleszti, azaz költség- és fáradságmentesen házhoz szállítja a hírt, a gondolatot és a műélvezetet. Aki elég idővel, érdeklődéssel és megfelelő készülékkel rendelkezik, annak számára a rádió a hallható világot megsokszorozza.”⁸¹ Ez a mára, ha nem is megmosolyogtató, de erőtlen elképzelés a maga korában egyáltalán nem volt légből kapott, sőt nagyon is komoly felmérésen alapult. Egy jelentés szerint a Magyar Rádió közönsége akkoriban napi háromszázhetvenezer fő volt, ami családtagokkal együtt körülbelül egymillió rádióhallgatót jelentett. Ezzel szemben a film nyilvánosságát mindössze négyszáztíz mozi jelentette, összesen százötvenkétezer hatszáztizenöt fős befogadóképességgel. Ebből viszont legfeljebb kilencvennégy mozi tartott napi vetítést, mintegy nyolcvanezer férőhellyel. Vagyis a filmszínházak látogatottsága, egyben propagandaszerepe meg sem közelítette a rádiókövetők számát, ami közvetlenül a nyomtatott sajtó olvasói után következett.⁸²

Visszakanyarodva Asztaloshoz, szeptember 11-én maga a történész is tartott egy történetpolitikai rádióelőadást *Mit köszönhet a világ a magyarságnak* címmel, az ősz folyamán pedig a kormányintézkedések hírlapi népszerűsítését felváltandó rovatot indított *A Magyar Élet Párt Értesítője* című, frissen alapított kormánypárti félhavi pártlapban *Egy hónap a kormány munkájából* címmel, amit háromnegyed évig, amíg még az ügyosztályon dolgozott, első sorától az utolsóig ő írt.⁸³ Ehhez napi szinten követte az állami szervek közérdekű tevékenységét, azokról munkanaptárt készített, azután, ha a szükség úgy hozta, cikkeiben nemcsak pozitív színben tüntette fel, hanem szükség esetén felnagyította kissé az Imrédy-adminisztráció teljesítményét. A továbbiakban ez a feladat vált hivatali munkája gerincévé.

A rendelkezésére álló kevés szabadidőt 1939-ben egy római körutazáson túl arra használta, hogy megírja az 1770-es években játszódó három felvonásos történelmi vígjátékát, az *Alteregót*, amit szeptember 27-én mutattak be a Nemzeti Színház Kamara Színházában.

⁷⁹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 35. Ezek a rádióviták 1940-ben is folytatódtak, töretlen sikernek örvendő. Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 54.

⁸⁰ MNL OL K 29 c) dosszié, A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói – A rádió kérdésében; Hámosi: *Kísérlet*, 366.

⁸¹ Horváth: *A közvélemény ellenőrzése*, 52.

⁸² MNL OL K 29 d) dosszié, A rádió, mint propagandaeszköz a nemzetnevelés és politikai felvilágosítás szolgálatában; Hámosi: *Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására*, 366–367. Vö. Horváth: *A közvélemény ellenőrzése*, 48., 52–53.

⁸³ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 43–44.

A történet szerint segédtszjtje II. Józsefnek adva ki magát, szerelembe esik egy erdélyi főnemes fiatal özvegyével, aki emiatt zárdába kíván vonulni. A császárné maga mellé veszi az asszonyt, s ekkor kiderül az igazság, de a bonyodalmak mégis fokozódnak. A darab, miközben mulatságos erkölcsrajzot ad a korabeli Bécsről, emberi vonásokkal mutatja be Mária Teréziát és fiát, úgy, ahogy valójában éltek a Burg falai között. Az Európa-szerte kasszasikert arató vígjáték kapcsán – amelyet később *Egy éjszaka Erdélyben* címmel filmre vittek⁸⁴ – a *Miniszteriális éveimben* meg tudható, hogy írója a szegedi ellenforradalmi ünnepet követő napon hogyan ismerkedett össze az egyik főszerepet játszó színésszel, Lehotay Árpáddal.⁸⁵

Évtizedekkel később a következőt jegyezte meg az *Alteregóról*: „Természetesen a lehetőség szerint részt vettem az *Alterego* próbáin, amit annál is inkább megtehettem, mert a próbák délután, sőt kora este voltak s így Kovrig beleegyezésével nehézség nélkül eljárhattam a próbákra. A darab remek szereposztásban került színre. A főszerepeket Vízváry Mariska, Uray Tivadar, Tőkés Anna, Lehotay Árpád, Eöry Kató alakították, s a másodrangú szerepek is olyan kezekben voltak, mint Nagy Adorján, Gózon Gyula és Várkonyi Zoltán. A rendező is Nagy Adorján volt. A díszleteket Jaschik Álmosné tervezte. A darab komoly sikert aratott, bár Németh Antal zsúfolt bérleti rendszere mellett csak 31-szer adatta elő. Ám már 1940 tavaszán bemutatták Németországban is, mégpedig egyszerre két városban volt bemutató: Lipcsében és Breslauban. A darab német címe *Die Nacht in Siebenbürgen* volt, és 1944-ig a III. Birodalom színpadain több mint kétezer előadást ért meg. De előadták Hollandiában is hollandul és Csehország területén csehül és németül is. Két film is készült belőle. A Hunnia *Egy éjszaka Erdélyben* címmel filmesítette meg Budapesten, és az UFA majdnem ugyanakkor *Tanz mit dem Kaiser* címmel Berlinben Röck Marika és Albach-Retty főszereplésével. Ez utóbbi filmnek 30 év lejárta után az előadási joga visszaszállt rám, s pár évvel ezelőtt előbb egy nyugatnémetországi, majd az osztrák televíziótól a Jogvédő Hivatalunkon át több mint hetven ezer forintot kaptam jogdíjként.”⁸⁶

Színpadi elismertségét egyaránt bizonyítja, hogy a Nemzeti „házi szerzője” lett, azonfelül 1939 decemberében a Magyar Színpadi Szerzők Egyesülete a huszonnyolc tagú igazgatóságába választotta, ami azontúl a színházi élet mindennapjaiba történő beleszólási alkalmat garantálta számára.⁸⁷

Munkája, a miniszterelnöknek és Kovrignak összeállított napi sajtószemlék, a hivatalból készített újságcikkek, a félig-meddig utasításra tartott rádióelőadások, azonkívül színi írói tevékenységen túl a jól jövedelmező rádiójátékok írására egyformán tudott időt szakítani. Az *Alterego* premierje után egy nappal hangzott el a Rádióban a *Hunyad vára* című ötrészes

⁸⁴ PIM G124 *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Kapcsolatom a „mozi”-val. Adatok a magyar filmjátszás és filmgyártás történetéhez*, 28., 40–41.; Pomogáts: *Emlékezés Asztalos Miklósról*, 79–80.; Mudrák–Deák: *Magyar hangosfilm lexikon*, 95., 108.

⁸⁵ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 42–43.

⁸⁶ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 45. Vö. PIM G120 *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Kapcsolatom Németh Antallal (1928–1951)*, 9–10.; Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 95–96. A darab premierjéről lásd: Szegi Pál: *Alterego. Asztalos Miklós vígjátéka a Nemzeti kamara Színházban*. Pesti Hírlap, 1939. szept. 28. 8–9. A sikerekről a korabeli sajtó is megemlékezett: *Asztalos Miklós Magyarországi új darabjáról a „Quadrille”-ről. Filmről, színházról, és a – „strohmannság”-ról*. Film Színház Irodalom, 1942/7. 16.; *Színház, Film, Művészet – Magyar sikerek Bécsben. Állandó táblás házak után gördül le a szezonzáró függöny*. Új Magyarország, 1943. júl. 18. 13. Lásd még: Asztalos: *A divatos királynő*, 10–11.

⁸⁷ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 51.

színhátéka Abonyi Tivadar és Szilassy Gyula rendezésében, kitűnő szereposztásban.⁸⁸ A sikeren felbuzdulva Asztalos idővel saját költségén nyomtatásban is megjelentette a művet két másik hangjátékkal együtt (*A fejedelem városa / Hunyad vára / Márciusi tüzek*, Budapest, 1942).

Mindeközben a *Magyar Élet Pártértésítőjében* tájékoztatott a honvédelmet érintő változásokról, másfelől igyekezett elhithetni az olvasókkal, hogy dacára a német–lengyel konfliktusnak, Magyarországon a kormány a helyén van, és töretlenül dolgozik tovább a magyar népért. A nyílt propaganda mellett megbízást kapott arra, hogy egyik pécsi történelemtanár barátja fiának, bizonyos Lajos Ivánnak a német újra felfegyverkezést blöffnek tekintő pamfletjére, az úgynevezett *sűrke könyvre* hivatalos oldalról német és magyar nyelven is válaszoljon, miután annak francia és angol fordítása igencsak felháborította a Harmadik Birodalom külügyminisztériumát.

Miután Lajos pamfletjét ízekre szedte, és a pártértésítőbe napról-napra írt kormányzati tevékenységet propagáló naplóbejegyzései úgyszintén rutinszerűen megjelentek, Teleki új állandó feladattal bízta meg. Molnár Sándorral és vitéz Nagy Zoltánnal közösen egy plakátalakú, kevés szöveget tartalmazó, képes faliújságot kellett készíteniük a vasútállomásokra, várótermek és jegyzői irodák folyosóira, valamint más olyan terekre, ahol a hosszabb-rövidebb ideig várakozó emberek láthatják azt. A cél ebben az esetben is a szegényebb, főként falusi rétegek befolyásolására irányult.

„Falusi plakátújságok útján történt a falvak ama lakóinak tájékoztatása – írja könyvében Kovrig – a nemzet időszerű legfőbb kérdéseiről és az államnak a falusi lakosságot leginkább érdeklő tevékenységéről. Fényképek és könnyen érthető ábrázolások mellett csak kevés szövegrész szerepelt eme plakátokon, amelyeket magyar stílusú díszítőelemek tettek vonzóvá. Ilyen plakátok képes ábrázolással pl. megértették, hogy milyen arányban oszlik meg a befizetett adópengő az állam különböző közfeladatainak ellátása között. A magyar szabadság-szeretet élesztése céljából az egyik szintén sokezer példányszámban kiragasztott faluplakát múzeumaink ismert történeti képeiről készített felvételek megfelelő csoportos bemutatásával (alattuk egy-egy soros szöveggel) véste a falusi magyarok emlékezetébe, hogy századokon át a magyar mindig magasra értékelte az emberi és nemzeti szabadságot, és kész volt érte mindent áldozni.”⁸⁹

A plakátok szövegét Asztalos és Molnár írta, míg a tipográfia, a nyomdai előkészítés, valamint a nyomdai előállítás irányítása és ellenőrzése Nagy Zoltánra maradt. A kész terveket minden esetben előbb Kovrig véleményezte, majd személyesen Teleki hagyta jóvá. A hármas bevallottan egy új népnevelő propagandalehetőséget látott a faliújságban, amelynek megjelenését idővel már az ügyosztály szorgalmazta, mi több, a levanteintézmény bevonásával kéthetente húszezer példányban kiragasztott kiadvány hatalmas, több tízezer pengős előállítási költségeit is Kovrig teremtette elő, többnyire a Hegedűs Lóránt vezette TEBÉ-től.⁹⁰ Az eredeti elképzelés szerint a *Magyar Szó* című plakátújságnak a nemzetnevelésen túl a közfelfogás és a közizlés nemesítését kellett felvállalnia. Hasábján ekként elsősorban a falusi társadalmat érintő gazdasági híreket, népszerű történeteket, vitézi erényeket és hagyományokat ápoló apró színes elbeszéléseket lehetett volna olvasni, és csak nagyon kevés politikai természetű anyagot tartalmazhatott. A célközönségnek nem volt szabad észlelnie, hogy a „kép, az

⁸⁸ PIM G120 Asztalos Miklós visszaemlékezései: *Kapcsolatom Németh Antallal (1928–1951)*, 18–19.; Turbucz: *A történelemtől az irodalomig*, 95–96.

⁸⁹ Kovrig: *A magyar társadalompolitika*, 241.

⁹⁰ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 50.; MNL OL K 29 c) dosszié, A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói – A népművelő plakát ügye

elbeszélés, a humor csak arra való, hogy bizalmat gerjesszen, rokonszenvet ébresszen a plakátakció irányában, és alkalmasítsa a kedélyeket a politikai gondolatok és a politikai hangulatkeltés befogadására”.⁹¹

Teleki ötletének kivitelezésével egy időben, viszont ahhoz képest fillérekből valósította meg az ügyosztály a vándorkönyvtár akciót. Ennek lényege annyi volt, hogy az ország legszegényebb falvaiba (közel száz településre), tíz–húsz műből álló könyvcsomagot juttattak, amit néhány hétig vagy hónapig az adott közösség ekképpen „kikölcsönzött”. Miután a könyvekre nem volt szükség, visszapostázták azokat, esetleg továbbadták a szomszéd településnek.⁹²

A plakátújság és a vándorkönyvtár után a „színvonalas népinformálás” jegyében Teleki utasítást adott az úgynevezett *nemes ponyva* megteremtésére. A tervezett, színvonalas, olcsó és rendszeresen megjelenő olvasmányokat az V. ügyosztálynak kellett kiadnia. Az 1939 késő őszen indított sorozat a *Nemzeti Könyvtár* címet kapta. Az egyes füzetek akár 25 000–45 000 példányban fogytak el, ezzel komoly bevételhez juttatva a szerzőt és az osztályt egyaránt.⁹³ A sorozat szerkesztését az Asztalos–Molnár párosra bízta, kiadóként pedig az ugyanannyira Kovrig-zsoldban álló gróf Dessewffy Gyula szerepelt. Az első kötetek elkészítéséhez a szerkesztők igénybe vették Cs. Szabó László, a Magyar Rádió Irodalmi Osztálya akkori vezetőjének szaktudását is. Cs. Szabó feltehetően a szakmai lektori feladatokat látta el. Az írókkal minden esetben Asztalos tárgyalt, és a kéziratokat is ő kötötte le.⁹⁴

Saját színházi és rádiós sikerei, azonkívül a *Nemzeti Könyvtár* folyamatos menedzselése (ő intézte a sajtóreklámokat, azonfelül a nagyobb hírlapok részére népszerűsítő cikkeket is készített a sorozatról) végül messzebbre helyezték a napi politikától vagy legalábbis attól a feladatkörtől, amit Imrédy alatt betöltött, és teendője mindinkább a népművelés területére korlátozódott. Ez persze nem a hagyományos értelemben felfogott népoktatás jegyében történt, hanem a Teleki-féle politikai irány előre kijelölt mezsgyéjének bejárását és kiszélesítését jelentette. A vállalkozás kulturális hatása mindazonáltal nem lebecsülendő, hiszen Asztalos olyan íróknak biztosított publikálási felületet, mint Illyés Gyula, Kászoni Ferenc, Makkai Sándor, Markó Árpád, Ortutay Gyula, Ruday Rezső vagy Somogyvári Gyula, Szabó Pál, Zilahy Lajos és még sokan mások. Az évek folyamán maga is írt három munkát (*Vidám történetek Mátyás királyról* [Budapest, 1940]; *Felszáll a sas* [Budapest, 1943]; *És seregek támadtak...* [Budapest, 1944]), amellel név nélkül több fejezetet készített a *Horthy Miklós* (Budapest, 1940) című füzetekbe, illetve Gergely Pál, Rónai András és Makkai Sándor mellett társszerzője volt *A mi Erdélyünknek* (Budapest, 1940). A legnehezebb a *Horthy*-füzetek elkészítése volt, amelyre évtizedek távlatából így gondolt vissza: „A legnehezebb feladatom azokban a hetekben egy Nemzeti Könyvtári füzetbe való írandó szövegem létrehozása volt. 1940. február 26-án a képviselőház pártközi értekezletén a pártok megállapodtak, hogy a Horthy kormányzó húsz esztendő »országlását« megörökítő törvényjavaslatot vita nélkül fogják elfogadni. Tehát küszöbön volt Horthy kormányzóságának megünneplése, és ebből a miniszterelnökség sem maradhatott ki. Elhatározatott tehát, hogy a Nemzeti Könyvtár egyik legközelebbi füzetét Horthy Miklósnak szenteljük. Ez a füzet pedig a sorozat 11–12-ik kettős száma volt. [...] A Nemzeti Könyvtárnak ez a kettős füzete nincs meg nekem. De

⁹¹ MNL OL K 29 c) dosszié, A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói – A népművelő plakát ügye

⁹² Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 57.; Vári: *Nemzetnevelés*, 269. Vö. Kovrig: *A magyar társadalompolitika*, 241.

⁹³ Kovrig: *A magyar társadalompolitika*, 240.; Vári: *Nemzetnevelés*, 269. A sorozatról bővebben lásd a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában őrzött Molnár Sándor-hagyatékot.

⁹⁴ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 50.

bibliografikus feljegyzéseim közt megvan, hogy ebben a füzetben melyik fejezeteket írtam. Az egykori feljegyzésem így szól: »Horthy Miklós Nemzeti Könyvtár 11–12. füzet. Előszó. A Horthy-család. Horthy az ember. A gazda. A katona. Államszervező című fejezetek.« Tehát e kis könyvecskének jelentős része került ki a tollam alól. Úgy emlékszem vissza, hogy nem volt könnyű feladat, mert minden szükséges ismeretanyagot úgyszólván a semmiből kellett előbányásznom. De végeredményében sikerült. Mind Kovrig, mind Teleki meg volt vele elégedve. Aztán, hogy az ünnepelt, a Kormányzó mit szólt hozzá, azt sosem tudtam meg.⁹⁵

Látható, hogy az V. ügysztyálon eltöltött hónapok Asztalos alkotó erejét csúcsra járaták, és akkor még szó sem esett történeti munkáiról, sőt az 1940 márciusában megjelent és kedvező fogadtatásra talált *Alibi* című regényéről.⁹⁶

Kapcsolat a magyar filmgyártással és az áthelyezés

A propagandista szerepben a történész tökéletesen kiélhette mindennemű kreatív energiáját. Mihelyst módja adódott rá, bekapcsolódott a magyar filmgyártás felügyeletébe is. A terület hatósági irányításának, vezetésének és ellenőrzésének új rendje 1939 végén alakult ki, s annak a Balogh Lászlónak a kezében összpontosult, akinek addig is döntő szava volt illetően kérdésekben.⁹⁷ Balogh László a miniszterelnökségen Zsindely Ferenc államtitkárral és a kultuszminisztériumban ifj. Wlassich Gyula államtitkárral összefogva teljesen átszervezte az iparágat. Addig a filmipar ügye több minisztérium között oszlott meg, ekképpen beleszólás jutott a belügynek, az iparügynek, a kultuszminisztériumnak és persze az V. ügysztyálon keresztül a miniszterelnökségnek is.⁹⁸ Zsindely és Balogh létrehozták az Országos Nemzeti Filmbizottságot mint illetékes legfőbb fórumot, amely mellett a továbbiakban a minisztériumok csak javaslatot élhettek, de valódi érdekérvényesítő lehetőségük kevés maradt, mivel mindenben a bizottsági tagok döntöttek. Az új intézmény elnöke Wlassich, főttitkára Balogh lett, az egyes alkotások esetleges cenzúrázásáról pedig továbbra is az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottság döntött, persze miután teljesen átszervezték. Ez a gyakorlatban tulajdonképpen előzetes cenzúrát jelentett az elkészíteni kívánt filmek forgatókönyve, költségvetése (megvalósíthatósága), azonfelül a közvetített üzenet tekintetében.⁹⁹ A mozival kapcsolatos hazai propaganda-előfeltevés kapcsán ismét azt a Horváthot idézem, akinek megállapításait szinte egészében átvette Balogh, és az ügysztyál is: „A mozivásznon az egész világ feltáruul a néző előtt és a sekélyebb szórakoztatás is önkéntelenül összekapcsolódik a művelődés, értesülés, tájékozódás elemeivel. Azon, hogy szentimentális vagy rémhistóriák gyakran nagyobb pénztári sikert jelentenek, mint a kulturális csemegeszámba menő filmek, csak az csodálkozhatik, aki nincs tisztában a mozilátogató népesség kiterjedésével. A mozi nem azzal fejt ki nagy hatását, hogy a kényes ízlésűeket is kielégíti, hanem azzal, hogy hömpölygő nagy tömegeket fog iskolába.”¹⁰⁰

1939 őszétől tehát a magyar filmgyártás megkerülhetetlen alakja Balogh László lett, aki nek az irodája történetesen Asztaloséból nyílt, így ő akarva-akaratlanul hol a várakozóktól, máskor magától az irodaszomszédától elsőkézből értesült a magyar film asztalára került

⁹⁵ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 54–55.

⁹⁶ Pomogáts Béla: *Emlékezés Asztalos Miklósról*, 80–81.

⁹⁷ PIM G124 *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Kapcsolatom a „mozi”-val. Adatok a magyar filmjatszás és filmgyártás történetéhez*, 21.

⁹⁸ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 49.; MNL OL K 29 c) dosszié A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói

⁹⁹ Sulics: *A második világháborús magyar játékfilmek múlt- és jelen-reflexiói*, 252.

¹⁰⁰ Horváth: *A közvélemény ellenőrzése*, 48.

minden problémáról. A váratlanul adódott pillanatot a történetíró hamar a maga hasznára fordította. Már korábban, 1939 januárjától részt vett a filmcenzúra bizottság megbeszélésein, majd Balogh beszervezte az 1940. január első napjaiban átalakított bizottságba is, melynek tagjai – Torma Domokos kivételével – mindnyájan az ügyosztály személyzetéből kerültek ki.¹⁰¹ A beosztás az érintetteknek a gyakorlatban heti két óra filmnézést és egy rövid disputát jelentett, nem kevés, havi átlag 60 pengő fizetségért. A cél ezen a területen is – az iparág fellendítése mellett – a közhangulat egységes irányban történő befolyásolása volt,¹⁰² ekképp értelemszerűen a történelmi, hazafias alkotások gyártása élvezett prioritást. A *Miniszteriális éveimben* olvashatók szerint a vitákban Asztalosra előbb a miniszterelnök elvárásainak megfelelő szempontok erélyes érvényesítésének feladata hárult, utóbb viszont, miután átvezényelték a kultuszminisztériumba, a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszter személyét képviselte.¹⁰³

A cenzúrafeladatok ellátásán túl – meglátva a filmgyártás új irányában számára mint történésznek és színházi írónak kínálkozó lehetőséget a (monumentális) történelmi filmek, a nagy mondanivalót közvetítő drámák és a könnyed vígjátékok terén – hamarosan maga is áttevezett a film területére. Ötleteit könnyedén kamatoztatta, hiszen pontosan tudta, hogy a háborús helyzetben a nagyjátékfilmekről a politikai vezetés a hátszág motiválása mellett a nemzeti összetartozás érzetét és a nemzeti érzés erősítését várja el, és persze egy olyan külföld felé is közvetíthető országgépet, ahol az emberek boldogok, és minden intézmény megfelelően működik.¹⁰⁴ 1940-től hozzávetőleg egy tucat forgatókönyvet írt,¹⁰⁵ azonkívül számos ötletét eladta a nagy gyártóknak, így néhány hónapon belül tekintélyes vagyonra tett szert. 1942-ben az éves jövedelme 43 900 pengőre rúgott, azaz akkor hozzávetőleg huszonegyszer jobban keresett egy átlagos magán- vagy állami üzemi tisztviselőnél, és körülbelül kilencszer egy Országos Széchényi Könyvtárbéli, hozzá hasonlóan szintén a VII. fizetési osztályban dolgozó „régibűtordarab” könyvtárosnál.¹⁰⁶ Így emlékezett vissza azokra az időkre: „Volt olyan hónapom, amikor filmforgatókönyveim és darabom külföldi előadásai után egy hónap alatt nyolcszorosát, tízszeresét kerestem hivatali munkám után járó fizetésemnek. A hivatalom most már csak úri passzió volt számomra, már nem jelentette az egzisztenciát. És mert ezt kollégáim és feletteseim is tudták, ez bizonyos általam sohasem éreztetett fölényt biztosított számomra velük szemben. Ez a soha ki nem mondott pénzügyi fölényem bizonyos abszolút biztonságérzést hozott nekem. Ez a miniszterelnökségen még csak kialakulóban volt, a kul-

¹⁰¹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 52–53.; Sulics: *A második világháborús magyar játékfilmek múlt- és jelen-reflexiói*, 256.; Záhonyi-Ábel: *Filmcenzúra*, 231–241.; *Budapesti Közlöny*, 1939. dec. 29. 1. A bizottságban Asztalos a nyilas hatalomátvételig látta el feladatát.

¹⁰² MNL OL K 29 c) dosszié, A m. kir. miniszterelnökség V. osztályának sürgős akciói – A film terén

¹⁰³ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 53.

¹⁰⁴ Vö. Sulics: *A második világháborús magyar játékfilmek múlt- és jelen-reflexiói*, 262.

¹⁰⁵ Megfilmesített forgatókönyvei: *Igen vagy nem?* (1940); *A kegyelmes úr rokona* (1941); *Lángok* (1941); *Életre ítélték!* (1941); *Néma kolostor* (1941); *A beszélő köntös* (1941); *Kádár kontra Kerekes* (1942); *Fráter Loránd* (1942); *Estélyi ruha kötelező* (1942); *Késő* (1943); *Rákóczi nótája* (1943); *Ördöglovag* (1944); *A látszat csal* (1944); *Idegen utakon* (1944); *Szerelmes szívek* (1944) Megfilmesítésre nem került ismertebb forgatókönyvei: *A fősvény*; *Lavotta szerelem/Lavolta szerelme*; *Egy lány, aki hazudik*; *Blaha Lujza* a nemzeti csalóánya. Asztalos forgatókönyvei közül a történelmi kémtörténet, a *Rákóczi nótája* volt a legnagyobb szabású, olyannyira, hogy költségvetése már az amerikai stúdiók gyártási költségeihez volt mérhető. Sulics: *A második világháborús magyar játékfilmek múlt- és jelen-reflexiói*, 254–257.

¹⁰⁶ Bálint: *Nagy jövedelmek, 1942*, 101.; Pogány: *Munkabérek, 70–95.*; *Fizetésjavítás*. Nemzetnevelés, 1940. december 1. 190.

tuszban, a III. főosztályban már ki is alakult. Erősítette hivatali pozíciómat az is, hogy főosztályunk revizora, dr. báró Wlassich Gyula államtitkár is barátjaként kezelte. Vele a minisztériumon kívül társadalmilag is nem egyszer összejöttünk feleségemmel együtt, s nem egyszer bevont olyan hivatalos ügyekbe is, quasi tanácsadóként, amihez különben hivatalból semmi közöm nem volt.¹⁰⁷

Na, de hogyan is került át Asztalos a miniszterelnökségről Hóman minisztériumába? Visszaemlékezésében azt találni erről, hogy Teleki megelégedte a tisztán népművelési kezdeményezéseket, s mivel eltávolodtak az Imrédy–Antal-féle alapelgondolástól, tehát politikai osztályból közművelő osztály lettek, megegyezett Hómannal, s 1940 áprilisában az egész ügyosztályt átadta a Kultuszminisztériumnak, ahol összeolvasztották a VII. népművelési ügyosztállyal.¹⁰⁸ A személyzet ekkor kilenc előadóból, négy gépirónóból, két havidíjas szolgából és egy takarítónóból állt, akik a miniszterelnökségi fizetésüket és egyéb juttatásaikat továbbra is megkapták, ezen felül a külön nekik készített irodai berendezéseiket, de még a technikai eszközeiket (például saját telefonvonal) is magukkal vihették új állomáshelyükre.¹⁰⁹ A miniszterelnökségi propagandaosztály ezzel megszűnt.¹¹⁰ A történekről az alábbiakat rögzítette Asztalos: „Hogy Teleki hogyan és mikor egyezett meg Hómannal, a megszűnő miniszterelnökségi V. ügyosztály leendő gazdájával, nem tudjuk. De a végrehajtandó tranzakció elhatározott. Teleki nagyvonalú volt. Nemcsak az osztály személyzetét volt hajlandó átadni, de az osztály egész tárgyi felszerelését is. [...] Teleki átadta a dologi felszerelést, a személyzetet, de egyet nem adott: nem adott az osztály további működéséhez pénzt. A kultuszminisztériumnak pedig mindene volt, csak pénze nem. A politikai pénzbőségből egyszerre a kulturális pénztelenségbe zuhantunk. Így sem a Nemzeti Könyvtárat, sem a faliújságot nem vihettük magunkkal a kultuszminisztériumba. Oda csak mi, tisztviselők és bűtoraink kerültek át. A miniszterelnökség nagyvonalúsága folytán magunkkal vittük telefonjainkat. Tehát a kultuszminisztériumba nem nincstelen szegény rokonként mentünk át, hanem irigyelt, gazdag urakként.”¹¹¹

Az ügyosztály vezetője nem volt ilyen szerencsés, de azért rosszul ő sem járt. Kovrig Béla és egy-két közvetlen beosztottja nem tudtak megegyezni új munkáltatójukkal, így őket végül nem vette át a vallás- és közoktatásügyi miniszter, viszont magát Kovrigot július 6-án Horthy Miklós miniszteri tanácsossá nevezte ki, s 11-én esküjét is letette.¹¹² Ettől kezdve 1941. május 21-i felmentéséig a Miniszterelnökség Nemzetpolitikai Szolgálatát irányította.¹¹³

¹⁰⁷ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 71.

¹⁰⁸ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 56–58. Hámori ezzel szemben az osztály sikertelen működését hangsúlyozza – ténylegesen a szegedi ellenforradalmi ünnepet emeli ki –, illetőleg Kovrig és munkatársai alkalmatlansága mellett a rendelkezésükre álló anyagi erőforrások elégtelenségét említi. Mindennek azonban nyomát sem találni Asztalos – meglehetősen személyes hangvételű és egyáltalán nem finomkodó – visszaemlékezésében. Hámori: *Kísérlet*, 367–369. Vö. Romsics: *Reform*, 38.

¹⁰⁹ MNL OL K 29 v) dosszié, A népművelés tárgyában a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a m. kir. miniszterelnökség politikai államtitkára között tervezett tárgyalás anyaga

¹¹⁰ Nevét *Magyarország tisztí cím- és névtára* 1941-es kiadásában már a VII. Főosztály ún. közös személyzete részben találjuk. *Magyarország tisztí cím- és névtára*, 48. évf. (1941) 365.

¹¹¹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 57–58. Vö. Pallos: *Magyar kormányzati propaganda*, 59.; Hámori: *Kísérlet*, 359.

¹¹² MNL OL P 2343 I. 9. Kovrig Béla hagyatéka – miniszteri tanácsosi kinevezés és eskü

¹¹³ MNL OL P 2343 I. 9. Kovrig Béla hagyatéka – felmentés a Nemzetpolitikai Szolgálat vezetése alól. Életéről és nézeteiről bővebben lásd: Petrás: *Bevezető*, 11–23.; Petrás: „*Totális állam*”, 91–92.; Cora: *Kovrig Béla*, 59–68.; Pelle: „*A forradalomelhárítás pluralista módszere*”, 72–75.; Romsics: *Re-*

Új minisztérium, régi irány – mindennapok a VII. főosztályban

A munka természetesen nem egyik percről a másikra szűnt meg. Asztalos arról tudósít, hogy a munkatársak előbb egyszerűen nem kaptak további feladatokat, majd a folyamatban lévő tevékenységek befejezte után a régi munkaköröket is abbahagyták. Végül az utolsó napokban már csak a bútorszállítókat várták, miközben azt latolgatták, vajon velük tart-e „Kovrig és szvitje”.¹¹⁴

A *Miniszteriális éveim* határozottan arra utal, hogy a történész és kollégái nem bánták a változást. A Várból eljőve nem a Kultuszminisztérium Hold utcai főépületében, hanem az egykori Múcsarnok Andrássy úti palotájába költöztek. Az átszervezés azzal az előnnyel járt, hogy a tényleges munkaidő jelentősen rövidült, az érintettek délutánjai jobbra szabaddá váltak, mindösszesen az új reggeli útvonal megszokása okozott némi kellemetlenséget. Ezt leszámítva – mivel szelíd lelkű új főnöke, Klebelsberg Kunó személyi titkárságának egykori vezetője, Antalfia Antal nem halmozta el feladatokkal – Asztalos szabadon gazdálkodhatott idejével, alkothattott, és szervezhette tovább minisztériumi karrierjét. Tekintve, hogy épp az új irodája alatt volt a Kamaraszínház előcsarnoka, ha elunta a hivatalos reggeli szakmai megbeszélést (amelyeken Antal rendszerint kitérgyalta a világpolitika aktuális sodrát és a háború állását), csak lement a művészek közé.¹¹⁵

Új állomáshelyén – természetesen többedmagával – az országos népművelés folytatólagos szervezése lett az egyik fő feladata.¹¹⁶ Ettől kezdve a különböző törvényhatóságok alispánjaival vagy még inkább azok népművelési titkáraival egyezkedett. Jóváhagyta az éves terveket, egyben tudomásul vette beszámolóikat. Az egyes helyszíneken folyó tényleges munkákba semmilyen betekintése nem volt, mivel a kibővített VII. főosztálynak erre nem biztosítottak pénzügyi fedezetet. Így az itt eltöltött egy és háromnegyed év alatt – saját állítása szerint – nem számítva azt a néhány vidéki előadását, melyet pozíciójából adódóan szerveztek neki, a meddő papírmunkán kívül nem sok érdemi munkát végzett.¹¹⁷ Hómannel ez idő alatt hivatalból egyszer sem találkozott, nem úgy színdarabjai premierjén, ahol a miniszter rendszeresen gratulált sikereihez.¹¹⁸

Egy rövid ideig az ő referendumához tartozott a különböző oktatófilmek „minisztrálása”, ám rövid időn belül ezek ellenőrzését a korábbi makói középiskolai tanárra és amatőr filmesre, dr. Vidacs Aladárra bízta, míg régi bizalmasát Hóman 1940 decemberében előléptette, 1942 elején pedig áthelyezte előbb a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium III. (művészeti) főosztályra, később az elnöki osztályra.¹¹⁹ Munkaköréről az alábbiakat jegyezte föl évtizedek múltán: „A VII. főosztályban töltött idő alatt ügykörömben és az ügyosztályban semmi olyan nem történt, amit érdemes lenne megörökíteni. Jöttek az éves tervek, majd az éves beszámolók. Mindenikre tettem néhány megjegyzést, kifogást, tanácsot, hogy lássák,

---

form, 34–37.; Kurecskó: *Kovrig Béla élete*, 75–84.; Kurecskó: *Dekonspiráció*, i. m. Hagyatékról lásd: Szabó: *Gondolatok*, 359–364.

¹¹⁴ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 58.

¹¹⁵ Az új szolgálati helyéről megemlékezik a *Székfü–Hóman* lapjain is. Asztalos: *Székfü–Hóman*, 84–86.

¹¹⁶ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 63–64.

¹¹⁷ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 64–65.

¹¹⁸ Asztalos: *Székfü–Hóman*, 82., 86.

¹¹⁹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 69.; *Hivatalos Közlöny*, 1941. jan. 15. 26.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 49. évf. (1942) 415.; *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 51. évf. (1944) 464. Az eddigiekén túl 1943-ban miniszteri titkárrá, 1944-ben miniszteri osztálytanácsossá léptették elő. *Hivatalos Közlöny*, 1944. febr. 1. 41. és 45.

rajtuk tartjuk a szemünket. De ha nem csináltam volna semmit, annak sem érezte volna hiányát senki és semmi az általunk a helyszínen nem ellenőrizhető törvényhatóságok területén.”¹²⁰

Mérleg

Asztalos Miklós soha nem érzett felelősséget az Imrédynek vagy Telekinek tett szolgálataiért. Meggyőződésesen hitt a kormányzópártban és a számukra végzett munka fontosságában, amit precízen teljesített, s amivel ráadásul mindenkor teljes mértékben azonosult. Ahogy az egyik fenti idézete is rávilágít, esetében egy idő után már anyagi kiszolgáltatottságról sem lehet beszélni, hiszen színházi, írói és filmes sikerei révén anyagilag függetlenné vált. Visszaemlékezését forgatva kiderül, hogy a rábízott teendők néha szolgálai elvégzésében egyszerűen meggyőződése hajtotta. Talán éppen emiatt a megbánásnak évtizedek múltán sem mutatva semmilyen jelét. Sőt, amint egy másik idézete rámutat, a tekintélyuralmi rendszer működtetésében vitt ténykedése dacára magát – úgy hiszem, őszintén – teljesen ártatlannak tartotta, amit tovább erősített, hogy a népbíróságok sem foglalkoztak az ő és az osztály más tagjainak 1938–1940 közötti tevékenységével. Háború utáni elbocsátását, kitelepítését, a munkanélküliség hosszú éveit, a nehezen kijárt nyugdíjat és ingatlanuk visszaszolgáltatásának elmulasztását is csupán az 1943. december 27-i miniszteri titkári és a négy napra rá következő miniszteri osztálytanácsosi kinevezésnek tulajdonította.¹²¹ A *Miniszteriális éveim* oldalait lapozgatva személyében egy szorgalmas, pontos, kissé törtető hivatalnok portréja rajzolódik ki, aki ugyanakkor mindig céltudatosan, jó érzékkel ragadta meg a számára előnyösnek kínálkozó pillanatot saját pozíciója, anyagi státusza, illetőleg szakmai hírneve bebetonozásához, gyarapításához és növeléséhez. Amikor a miniszterelnökségen eltöltött egy és háromnegyed év „hasznának” mérlegét megvonta, tetteit meg se próbálta magyarázni vagy relativizálni. Nem került szóba Imrédy és Teleki politikája, miként a második zsidótörvény kidolgozásában játszott kétségkívül negatív szerepe sem. Ehelyett hosszasan anekdotázik arról, hogy 1938 őszén, beosztására és munkakörére való tekintettel, mily ügyesen hártotta el magától a katonai szolgálattalre – ténylegesen az egyik Rongyos gárda csapattest támpontjához – történt behívást.¹²²

„A zsidókérdés szabályozásában” végzett munkája vagy az 1940. május 31-én a Magyar Nemzetbiológiai Intézet Történelmi Osztálya vezetésének elvállalása dacára sem tekinthető Asztalos megveszekedett fajgyűlölőnek.¹²³ Ablonczy Balázs nyomán a fiatalkori írásokat az öregkori visszaemlékezések mellé helyezve sokkal inkább kirajzolódik előttem annak a jellegzetes, Erdélyből áttelepült, nehézségeiért a tőrdőfés elméletet valamilyen mélységében elfogadó kultúr-antiszemita hivatalnoknak az archetípusa, aki, amellet, hogy a Horthy-korszakban feltétlenül a mindenkori kormánypárt oszlopa volt, féktelenül hajszolta az elismerést és az anyagi jólétet, tetteiben meghatározó szerep jutott az egyéni érdekeknek, és időről időre ennek rendelte alá személyes meggyőződését.¹²⁴

Amennyiben tehát a *Miniszteriális éveimet* – vagy legalábbis a Társadalompolitikai Osztályon töltött idő bemutatását – szerzője lelkivilágának és személyiségének megismerése céljából olvassuk, meglehetősen lesújtó, avagy legalábbis árnyaltabb képet kapunk. Nem keve-

¹²⁰ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 67.

¹²¹ Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 98–99.

¹²² Asztalos: *Miniszteriális éveim*, 59–60.

¹²³ Gyurgyák: *A zsidókérdés Magyarországon*, 745.

¹²⁴ Ablonczy: *Menni vagy maradni?* 96.

sebbről árulkodik, mint egy intelligens, művelt, komoly tudományos sikereket elért történész rendszer előtti feltétel nélküli meghajlásáról. Emellett azonban minden eddigi feldolgozásnál pontosabb és komplexebb alulnézeti betekintést enged egy olyan minisztériumi osztály rövid életének mindennapi működésébe, amely tevékenységét a nyilvánosság elől jobbra elzárva folytatta, ekként működése a mai napig csak részlegesen feltérképezett.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 29 Társadalompolitikai osztály (1938–1941) iratai

K 726 Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa (1922–1950) iratai

P 2343 Torontói Magyar Ház iratai, I. sorozat, 9. alsorozat Kovrig Béla hagyatéka

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár (MTA KIK Kt.)

Ms 5088/197. *Asztalos Miklós levele Gergely Pálnak.*

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSZK Kézirattár)

Fond 301. *Asztalos Miklós hagyatéka*

Petőfi irodalmi Múzeum (PIM)

G120 *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Kapcsolatom Németh Antallal (1928–1951).* Körösladány, 1971. [Kézirat]

G124 *Asztalos Miklós visszaemlékezései: Kapcsolatom a „mozi”-val. Adatok a magyar filmjátszás és filmgyártás történetéhez.* Körösladány, 1973. [Kézirat]

V. 5790-26 *Asztalos Miklós levele Szántó Györgynek.* Körösladány, 1957. március 5. és 1957. április 23.

V. 4566/22. *Asztalos Miklós levele Áprily Lajosnak.* Körösladány, 1958. március 4.

Nyomtatott források

Asztalos Miklós: *A divatos királynő.* Színházi Magazin, 4. évf. (1941) 19. sz. 10–11.

Asztalos Miklós: *Székfű–Hóman.* Szerk. Turbucz Péter, Máriabesnyő: Attraktor Kiadó, 2020.

Asztalos Miklós: *Asztalos Miklós megjegyzései felesége, Kócsy Erzsébet budai ostromnaplójához.* In: Kócsy Erzsébet budai ostromnaplója. Szerk.: Turbucz Péter. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó, 2021. 59–82.

Jékely Zoltán: *Jékely Zoltán levele Takács Jenőné Pasteiner Évának.* Közread.: Lócsei Péter. Holmi, 25. évf. (2013) 4. sz. 459–462.

Kozma Miklós: *Gondolatok a háborúról. Vitéz Kozma Miklós előadása az Országos Nemzeti Klubban 1938. február 16-án.* Budapest: Magyar Távirati Iroda nyomdája, 1938.

Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika (1920–1945).* Budapest: Gondolat Kiadó, 2011.

8 Órai Ujság, 1940

Budapesti Közlöny, 1939

Film Színház Irodalom, 1942

Fővárosi Közlöny, 1941

Friss Ujság, 1938, 1939

Hivatalos Közlöny, 1930, 1933, 1934, 1935, 1941, 1944

Magyar Nemzet, 1939

Magyarország tiszti cím- és névtára, 1940, 1941, 1942, 1944

Nemzetnevelés, 1940

Pesti Hírlap, 1938, 1939

Pesti Napló, 1939

Uj Magyarország, 1939, 1943

Ujság, 1939

Szakirodalom

- Ablonczy Balázs: *Menni vagy maradni? Az 1918 utáni távozás és helyben maradás motívumai az emlékiratokban*. Pro Minoritate, 27. évf. (2018) 1–4. sz. 77–99.
- Ablonczy Balázs: *A miniszterelnök élete és halála. Teleki Pál (1879–1941)*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2018.
- Both Noémi Zsuzsanna: *Népszolgálat és kompromisszum. Életmű a szocialista Romániában*. Magyar Kisebbség, 17. évf. (2012) 1–2. sz. 273–315.
- Bajzik Zsolt: *A Vas megyei kastélyok és múkincsek sorsa 1945 után*. III. rész. Vasi Szemle, 52. évf. (1998) 3. sz. 287–304.
- Bálint Gábor: *Nagy jövedelmek a könyvszakmában, 1942*. Magyar Könyvszemle, 116. évf. (2000) 1–4. sz. 100–103.
- Büky Orsolya: *Csányk Dénes az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum élén*. Századok, 155. évf. (2021) 5. sz. 1077–1112.
- Cora Zoltán: *Kovrig Béla és a produktív szociálpolitika*. In: Így kutattunk mi! Nemzeti Kiválóság Országos Program ösztöndíjasainak tanulmányaiból. Tanulmánykötet. Budapest: Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, 2014. 59–68. https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/5260/1/Cora_Zoltan_Kovrig_Bela_es_a_produkativ_szocialpolitika_magyarorszagon_NKP_Tanulmanykotet.pdf (Letöltés: 2024. január 17.)
- Cseke Péter: *A teljesség sóvárgása. Irodalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Nap Kiadó, 2019.
- Egry Gábor: *Etnicitás, identitás, politika. Magyar kisebbségek nacionalizmus és regionalizmus között Romániában és Csehszlovákiában 1918–1944*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2015.
- Fábián Ernő: *Az értelem keresése*. Budapest: Osiris Kiadó, 1994.
- Fábián Ernő: *A megmaradás parancsolatai. Esszé az erdélyiségről mint politikai entitásról*. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 2001.
- Hámori Péter: *Portugália mint „bezzegország”*. Valóság, 37. évf. (1994) 6. sz. 56–65.
- Hámori Péter: *Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására. A Miniszterelnökség V. Társadalompolitikai Osztályának története 1938–1941*. Századok, 131. évf. (1997) 2. sz. 353–380.
- Hámori Péter: *„Produktív szociálpolitika” a visszacsatolt északi és keleti területeken*. I. rész, Magyar Szemle, 15. évf. (2006) 1–2. sz. 42–58.
- Horváth Barna: *A közvélemény ellenőrzése*. Szeged: A M. Kir. Ferenc József-Tudományegyetem Barátságainak Egyesülete, 1939.
- Kántor Lajos: *Az Erdélyi férfi – Asztalos Miklós, az ezredvégi Kolozsvárról nézve*. Bárka, 7. évf. (1999) 4. sz. 55–57.
- Kurecskó Mihály: *Kovrig Béla élete személyes iratai tükrében*. Turul, 90. köt. (2017) 2. sz. 75–84.
- Kurecskó Mihály: *Dekonspiráció az „egyházi reakcióban” – egy beszerzés története Kovrig Béla, az áldozat szemszögéből*. ArchivNET, 17. évf. (2017) 3. sz. <https://www.archivnet.hu/dekonspiracio-az-egyhazi-reakcioiban-egy-beszerzes-tortenete-kovrig-bela-az-aldozat-szemszogebo> (Letöltés: 2024. január 12.)
- Mudrák József–Deák Tamás: *Magyar hangosfilm lexikon 1931–1944*. Máriabesnyő – Gödöllő: Attraktor Kiadó, 2006.
- Oravszki Ferenc: *A méltóságos urat kitelepítették: Asztalos Miklós (kései) rehabilitációja*. Ring, 3. évf. (1991) 18. sz. 11–12.
- Pallos Lajos: *Magyar kormányzati propaganda, 1938–1941*. Limes, 23. évf. (2010) 1. sz. 53–64.
- Pelle János: *„A forradalomelhárítás pluralista módszere” (A m. kir. Belügyminisztérium és a társadalmi reformok a Horthy-rendszerben)*. Hítel, 28. évf. (2015) 4. sz. 69–81.
- Petrás Éva: *Bevezető Kovrig Béla és Magyarország. Egy eszme története című munkájához*. In: Kovrig Béla és Magyarország. Egy eszme története. Ford.: Berényi Gábor – Huppert Anna – Jakabffy Imre. Budapest: Gondolat Kiadó – Barankovics István Alapítvány, 2016. 11–23.

- Petrás Éva: „Totális állam és keresztény álláspont összeférhetetlen”. Kovrig Béla nézetrendszere és tevékenysége a totalitarizmusok szorításában. In: Klestenitz Tibor (szerk.): Útkeresés két korszak határán: A Katolikus Szociális Népmozgalom 75. évfordulójára. Agyagosszergény: Közi Horváth József Népfőiskola, 2019. 85–103.
- Pogány György: *A Könyvtári Szemle és Asztalos Miklós*. Könyvtáros, 40. évf. (1990) 6. sz. 337–344.
- Pogány Ágnes: *Munkabérek a két világháború közötti Magyarországon*. Történelmi Szemle, 31. évf. (1989) 1–2. sz. 70–95.
- Pogány György: *Fitz József (1888–1964) és a bibliográfia*. In: Szőnyi Éva (szerk.): Szinnyei és követői. Id. Szinnyei József halálának 100. évfordulójáról megemlékező centenáriumi emlékkönyv. Budapest: Gondolat Kiadó, 2014. 82–100.
- Polgrád Géza: *A feledésre ítélt Asztalos Miklós*. Hunnia, 4. évf. (1992) 28. sz. 6–7.
- Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983.
- Pomogáts Béla: *Emlékezés Asztalos Miklósról*. Új Aurora, 16. évf. (1988) 1. sz. 69–82.
- Pomogáts Béla: *Asztalos Miklós: a történész és nemzetpolitikus*. Korunk, III. folyam, (1992) 11. sz. 115–118.
- Pomogáts Béla: *Magyarság és erdélyiség – Asztalos Miklós emlékezete*. Bárka, 7. évf. (1999) 4. sz. 50–54.
- Pomogáts Béla: *Asztalos Miklós száz esztendeje*. Nyelvünk és Kultúránk, 29. évf. (1999) 107. sz. 63.
- Romsics Gergely: *Reform a keresztény nacionalizmus jegyében: egy neokatolikus kísérlet transznacionális vonatkozásai*. Aetas, 34. évf. (2019) 4. sz. 27–48.
- Sulics Fruzsina: *A második világháborús magyar játékfilmek múlt- és jelen-reflexiói*. In: Bank Barbara – Berek Patrícia – Domján Dániel – J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): „Múlt nélkül nincs jövő.” Doktorandusz-konferenciák 2019–2020. Budapest: Szent István Társulat, 2022. 252–262.
- Szabó András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. Budapest: Balassi Kiadó, 2017.
- Szabó Csaba: *Gondolatok Kovrig Béla „hazatalált” kézírata kapcsán*. Levéltári Közlemények, 87. évf. (2016) 359–364.
- Szász István Tas: *Asztalos Miklós esete a román hadbíróssággal*. Helikon, 16. évf. (2005) 5. sz. 18.
- Szász István Tas: *Asztalos Miklós emlékezete*. Művelődés, 63. évf. (2010) 11. sz. 5–7.
- Szász István Tas: *Kolozsvár neveltje, Budapest kedvence, Körösladány remetéje. Asztalos Miklós a történész-író bemutatása*. In: Asztalos Miklós: Alibi. Pomáz: Kráter Műhely, 2012. 277–285.
- Turbucz Péter: *Mesterek árnyékában és azon túl. Asztalos Miklós emlékei Szekfű Gyuláról és Hóman Bálintról*. In: Asztalos Miklós: Szekfű–Hóman. Szerk.: Turbucz Péter. Máriabesnyő: Attraktor Kiadó, 2020. 125–162.
- Turbucz Péter: *Egy történetíró kiábrándulásai. Asztalos Miklós esete*. Élet és Irodalom, 64. évf. (2020) 20. sz. 9.
- Turbucz Péter: *A történelemtől az irodalomig. Életrajzi vázlat Asztalos Miklós életéről*. Tanulmányok, 7. évf. (2021) 2. sz. 29–46.
- Turbucz Péter: *Történezből színi író. Asztalos Miklós és a Farkaskaland születése visszaemlékezései és a sajtó tükrében*. In: Zeman Ferenc (szerk.): Mozaikkockák: Fejezetek a magyar modernitás történetéből. Szeged: Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, 2022. 65–102.
- Vári Árpád: *Nemzetnevelés a két világháború közötti Magyarországon*. In: Bank Barbara – Berek Patrícia – Domján Dániel – J. Újváry Zsuzsanna (szerk.): „Múlt nélkül nincs jövő.” Doktorandusz-konferenciák 2019–2020. Budapest: Szent István Társulat, 2022. 263–271.
- Zachar Péter Krisztián: *A katolikus értelmiség tervei Magyarország jövőjéről. Az 1943. évi győri találkozó*. Rendszerváltó Szemle, 7. évf. (2022) 1–2. sz. 68–81.
- Záhonyi-Ábel Márk: *Filmcenzúra Magyarországon a Horthy-korszakban*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Doktori disszertáció, 2019. https://www.academia.edu/74996136/Filmcenz%C3%B4r_Magyarorsz%C3%A1gon_a_Horthy_korszakban (Letöltés: 2024. január 17.)